

Чародійне авто

Леся Храплива-Щур

ПРОСИТИ ЧИ НЕ ПРОСИТИ?

Була пізня осінь, і щось падало. Але, чи то був сніг, чи дощ, ніхто не знав, Воно, мабуть, і само не знало — якась кваша така! Досить, що було зимне та мокре і дошкульно падало на голови та за коміри Ростика й Костика. А Ростик і Костик стояли біля зупинки, ждали автобуса і сперечалися. Так, справді сперечалися, хоч досі такого не бувало, бо вони брати-близнюки і завжди живуть у згоді.

Все почалося з того, що братчик розказував на сходинах про підводні човни. Коли вийшли з домівки, Ростик вигадав, що він проситиме святого Миколая, щоб приніс їм справжнього підводного човна. Не дуже великого, але якраз такого, щоб сісти в нього двом новакам та зануритися в таборовому басейні на Вовчій Тропі.

Поки дійшли до зупинки, Ростик описав Костикові вже весь човен: і який буде в нього мотор, які перископи і, навіть, як буде зверху помальований. Та Костик чомусь мовчав і тільки прикривав щільно полою своєї Куртки книжку "Син України". Її не можна було ніде дістати, а от Олесь з роя "Кажани" позичив йому сьогодні, то треба було добре берегти її від дощу.

Врешті Ростикові було досить, братової мовчанки:

— Чому ж ти нічого не кажеш? Хіба не було б прекрасно мати такий човен? Чи, може, ти не віриш, що святий Миколай може його нам принести?

— Ні, я вірю! — мусів уже відізватися Костик. — Тільки не знаю, чи просити нам його чи ні?

— Овва, а хіба ж ми його не заслужили? Хіба ти не маєш оцінок "А" з усіх предметів в англійській школі і "дуже добре" в українській?

— Ага... — пробурмотів Костик.

— Чи, може, ти станеш мені пригадувати, що я не вивчив був лекції про князя Острозького і ти мусів мені підказувати?

— Коли на це зійшло, то про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного ти теж не знав, — усміхнувся Костик.

— Та я думаю про щось інше: бачиш, ми тут, в Америці, маємо все, чого лиш захочемо. Книжок повні полиці, а коли що з одягу подреться, — мама зараз, іде купувати нове.

Ну й холодильник завжди повний — їж, скільки хочеш!

А я ось читав у "Веселці", що багато українських дітей живе зовсім не в такому добрі. В Німеччині залишилося багато хворих людей, і їх діти дуже бідні! А в Парагваю батьки мусять дуже важко працювати і теж небагато за це мають.

— Та, може, воно й правда, — погодився Ростик якось дуже нерадо і оглянувся, чи автобус не їде. — Але, що ми тут порадимо? У нас нема грошей, хіба дрібні на автобус...

— Ні, але ми могли б написати до святого Миколам, щоб, замість нам, приніс

дарунки цим бідним українським дітям...

— Як, а нам що?! — аж вигукнув Ростик.

— Нам буде добре діло і радість, що допомогли друзям, розумієш? Ось я напишу листа до святого Миколая від нас обох, як лиш приїдемо додому...

— Від нас обох?! — перепитав Ростик, та таким голосом, що Костик зразу відповів:

— Ти собі — як хочеш! Тоді я напишу тільки від себе.

Тут Ростик схаменувся:

— Ні, ні, коли писати, то від нас обох! Сам знаєш, що ми разом і в школі, і в рою, і будемо разом служити до Служби Божої...

— Бачиш, я так і знав! — зрадів Костик, але зараз же замовк: автобус, що його вони ждали, вже проїхав повз них, а вони й не помітили і не дали знаку, щоб зупинився.

Тепер уже тільки блимали здалеку червоні світла на його задній стіні, а хлопці стояли змерзлі і змоклі на хіднику та... ждали чергового автобуса.

СВІТЛИНА НА ФОРТЕПІЯНІ

Приїхали врешті додому, змерзлі та змоклі, мов капустяні качани. Бабуся так казала, коли хто дуже змерз. Та, поки ще допили гаряче молоко, мусіли всім похвалитися, що вони будуть писати до святого Миколая.

Мама тільки сказала: "Чому б то й ні?". А бабуся згадала, що, коли була ще маленькою дівчинкою, теж писала такі листи. Тільки опісля палила їх у печі, то разом з димом доходила до святого Миколая вістка про те, чого вона просила.

— А ми цього ніяк не зможемо! — зажурився Костик.

— Хіба б на газовій плитці в кухні...

— Щоб ви мені й не пробували! — підняла голову з-над своєї вишивки мама. — Хіба мало наслухалися, як легко тут у місті за пожежу?!

— А якже! — вже гарячився Ростик. — На парових ogrівачах не спалиться, то хіба сторож пустив би нас у пивницю, де та велика піч, що ogrіває весь будинок.

Та тут став на порозі своєї кімнати тато з газетою в руці:

— Слухайте, хлопці, ви вже великі, нівроку, і трохи завеликі, щоб писати листи до святого Миколая, мов малі діти! Знаєте ж дуже добре, що святий Миколай бачить і так усе та вислухає молитви чемних дітей. То ви, замість влаштовувати нам у хаті пожежу чи товктися по пивницях, краще моліться вже від сьогодні до святого — може він і вас вислухає...

Хлопці вже не раз дивувалися, як тато вмів завжди мудро порадити. Як то добре бути татом! Та роздумувати над цим не було коли, бо мама пригадала:

— Ну, кінчайте швидше молоко, і сьогодні Ростик хай перший вправляє на фортепіяні а ти, Костю, йди пиши за дачу!

Бабуся ще пробувала боронити:

— Глянь, Христенко, вони, бідні, такі перемерзлі, хай би ще трохи погралися...

Але навіть сама бабуся знала, що це не допоможе. Ростик помандрував покійно у гостинну. Та поки вспів засвітити світло, закликав нараз:

— Костю, Костику, ходи сюди мерщій!

Костик прибіг і побачив, що Ростик стояв, мов укопаний, і пильно приглядався до чогось на фортепіяні.

— Що тобі? Що там таке побачив? — допитувався здивовано Костик.

— Псст! — приклав Ростик пальця до уст. — Поглянь!

Костик глянув, але не побачив на фортепіяні нічого більше, тільки цю світлину вуйка в різьблених рамках, що завжди там стояла. В півтіні не зовсім виразно було її видно.

— То, може, тепер уже не пізнати, — виправдувався Ростик перед братом, — але я добре бачив, як він усміхався до мене!

Збентежений Костик пішов у дитячу кімнату писати задачу, а Ростик засвітив світло, розкрив ноти і почав грати. При цьому що-раз глипав на світлину вуйка, маминого брата, в однострою старшини Дивізії "Галичина". Грав і не грав і думав, що тому вуйкові було на ім'я Левко. І, якби він не згинув під Бродами, може тепер не раз грався б з ним і з Костиком. Хто його знає?...

А ЩО БУДЕ НА РІЗДВО?

І настав день Святого Миколая. Під час новацького вечора на його честь янгол викликав усіх новаків за чергою та давав їм барвисті, такі великі дарунки. Тільки Ростика й Костика не викликав. Навіть такий чортище (хто не знав, то це Михась з роя "Тарпани"!) — і той не дав їм хоч би маленької різочки!

Тож вирушили обидва додому зараз після закінчення вистави, не кажучи нікому ні слова. Та на другий день теж не знайшли нічого під своїми подушками.

І знов мусіли мовчати. Тільки дорогою, коли вже поверталися з церкви, Ростик не втерпів:

— Слухай, але за Різдво ти не молився, правда? Бо я тільки за святого Миколая...

— Ні, я теж тільки... — підтвердив нерадо Костик, ховаючи голову в комір куртки. І знов ішли мовчки та мовчки виїхали ліфтом аж на свій сьомий поверх, до свого помешкання.

А Різдво наближувалося вже так швидко, ідо й не зглянутися! Святий Вечір випав у суботу. Ростик і Костик прикрашували весь ранок свою ялинку в дитячій. Обвішали її зірками та ланцюжками, що їх самі майстрували. А опівдні одягнули новацькі однострої, щоб іти на станичну "Різдвяну свічечку". Вже були зовсім готові, вже навіть попрощалися з мамою та з тіткою Орисею, що приїхала на снята з Дітройту. Коли це надійшла бабуса з великими паперовими торбами з міста. Принесла велику купу листів, що їх вибрала з поштової скриньки біля брами. В листах були побажання то для батьків, то для бабусі, а між ними — хто подумав би! — був і один лист для Ростика й Костика. І то літунський з червоно-синім беріжком та з такою цікавою заграничною маркою!

А що хлопцям вже час був іти, то взяли листа з собою, щоб прочитати в автобусі. І хто повірив би! Це написали Юрко й Ярکو, два новаци з Інгольштадту, з Німеччини. Писали, що це їм приніс святий Миколай Ростикові й Кости-кові дарунки. Були там теплі плащі для них обидвох, і по українській книжці, і ще кожному по новій шкільній

торбі, а в торбах стільки горіхів, цукерків, медяничків! Аж не стало їм листа, щоб описати це все, подякувати за все! Аж мусіли кінчати на новій картці. Бо, писали, все це їм дуже потрібне; їх батько вже п'ятий рік хворий у лічниці, і в хаті велика біда...

— А бачиш, бачиш! — аж підскакував на radoщах Костик, так, що пасажери зглядалися на них. Ростик, звичайно, теж бачив і теж радів.

Того дня їм узагалі щастило. Костик проказав віршика про звірів, що прийшли до малого Ісуса, та так добре, що аж братчик станичний похвалив. Ростика теж викликали перед лаву, і він дістав ще одну відзначку вмілости: „Морозенка", за те, що добре вмів зимові спорти.

Отже, бігли раді та щасливі додому. Тітка відчинила їм двері та зараз же знов пішла в кухню. Там вони з мамою й бабусею пекли й варили вечерю. Хлопці витерли при дверях черевики, повішали в передпокої свої куртки і побігли не без галасу у свою кімнату передягнутися.

Та зараз при дверях зацікавили: під ялинкою стояло щось таке, чого ще не було, коли виходили з хати на "свічечку". Це не був підводний човен, ні! Це було щось куди краще: маленьке, якраз таке, як на них двох — синє авто!

І ХТО ЙОГО СЮДИ ПРИНІС?

Хлопці зацікавили очима, щоб переконатися, чи авто стоїть справді перед ними. Потім штовхнули один одного в бік, щоб пробудитися, якщо може вони сплять. Але ніщо не змінялося. Авто стояло далі на місці, і то не якась така собі забавка без дна, що сідаєш в нього та попихаєшся ногами! Ні, авто було зовсім таке, як татове, тільки малесеньке.

— Ти бачиш? — промовив врешті Ростик.

— Бачу, — шепнув Костик, бо вголос чомусь не смів заговорити. — І чиє воно може бути?

— Як "чиє" — обрушився Ростик. — Чия ялинка, того й дарунки під нею: наше!

Ну добре, але хто його сюди приніс? — турбував ся не знати чого Костик. — Я не бачив, щоб мама чи тато приносили колись у хату такий великий пакунок!

— То, може, тітка Оріся. В Дітройті ж виробляють авта...—догадувався Ростик.

— Але ж ми були дома, як вона приїхала! — сперечався Костик. — Я думаю, що може це радше святий Миколай...

— Зовсім неможливо! Він приніс уже наші дарунки Юркові й Яркові, хіба не пам'ятаєш?

Розмовляючи, хлопці підсувалися крок за кроком до авта, аж врешті Костик відважився торкнути його рукою, та так обережно, неначе воно могло б вкусити. Але авто стояло собі далі нерухомо та виблискувало ніклевими окуттями. Тоді Ростик набрав відваги:

— Ходи, поспробуємо сісти в нього!

Відчинити дверцята було зовсім неважко, а місця в авті було якраз на них обох. Коли ж Ростик поклав руки на керму, зникла враз кудись вся несміливість.

— Бачиш, — став він повчати Костика, — тут замок, щоб відчинити мотор. І ключ у

ньому стримить, аякже! Тут, біля долівки дошка, щоб прискорювати біг, тут гальма.

По середині керми трубка — ану, чи затрубить?

Ростик уже хотів натиснути ґудзика посеред керми, та Костик схопив його за руку:

— Не пробуй, а то як зарепетує, то всі позбігаються...

А ніхто ще не знає, що ми вже найшли наш дарунок!

Ростик погодився нерадо та став далі розглядати свою машину. — Тут сховок на мапі й приладдя... Поглянь, і ліхтарка є в ньому! А як світить! Таку ясну ліхтарку мав у таборі тільки сам братчик-командант! І мапа якась тут схована — маєш, це тобі цікаво буде...

Ростик впхнув Костикові в руки складену мапу і Костик став вовтузитися з нею. Розкладав та ще розкладав — така велика була. Аж врешті пізнав:

— Та це ж карта України! Виглядає, ніби нам доведеться мандрувати цим автом по Україні!

— Ага, якби так можна було, ми вже давно їздили б туди кожного року на вакації!
— пробурмотів Ростик, випробовуючи всі світла.

— Я й без тебе знаю, що там большевики дали б татові за всі ці статті, що їх тато пише проти них у газетах!

— погодився Костик. Та враз Ростик трохи не скрикнув:

— Пожди, а це що таке? Тут ніби все, як у тата в авті: швидкомір, вказівка кількості бензини у збірнику, тільки отакого ґудзика я там не бачив! Ні, таки ні! Мушу його за раз випробувати!

— Лиши, а то може він знов затрубить! — вговорював його Костик. Але за руку схопити не міг, бо держав обіруч карту. І сталося: Ростик натиснув невідомий ґудзик і враз колеса зафуркотіли, закрутилися, зв'явся такий вітер, немов на шляху, коли їдеш із швидкістю більше шістдесятки.

Мабуть, і той вітер вирвав Костикові карту з рук. Чи, може, Костик сам кинув її з переляку? Досить, що карта полетіла під колеса, і авто поїхало по ній, немов по килимі.

Ростик закричав і припав лицем до керми, а Костик злякано закрив голову руками, думаючи, ідо буде, коли зараз в'їдуть на стіну кімнати...

ЯЩУР, ТІЛЬКИ ЗАВЕЛИКИЙ...

Та минала хвилина за хвилиною, вітер не вщухав мотор гарчав, а стіни десь не було. Костик поволі відважився зиркнути кругом себе. Вони все ще їхали по карті Тільки що за диво? Карта росла й ширшала що хвилини. І щобільше, де були позначені кривульками ріки, там зажурчала справжня вода. Де були зелено розмальовані площини, там зазеленіли на рівнинах ліси та степи. Де барви на карті змінювалися в жовті й помаранчеві, там з'явилися височини, а на червоних піднялися гори. Все це побільшувалося так швидко, що незабаром не стало вже видно ні гір, ні рік. Хлопці гналися рівниною, покритою деревами. Тільки ж і дерева були якісь не такі, як звичайно...

— Ростю, відважився врешті вистогнати Костик, — ти ще живий?

— Мабуть... мабуть, що так?... — відповів Ростик і підніс голову з керми. — Що це з

нами сталося?

— Якби ж я знав! — озвався жалібно Костик. — Там батьки ждуть, ялинка і свята Вечеря, а ми ось їдемо не знати, як та куди... І навіщо було тобі натискати цього гудзика?

— Бо... бо так треба було! — кричав Ростик проти вітру, а його чуприна аж ставала дуба від сильного подуву. — Та хіба я знав, що таке станеться?

А тим часом авто стало їхати щораз поволіше, так, що можна було приглянутися, що було кругом них. Вони їхали поміж деревами, та дерева були якісь такі дивні, неначе папороті чи хвощі, що їх хлопці бачили влітку над річкою на хуторі. Тільки були великі — аж вершків не видно. І авто якось так дивно колихалося, неначе земля погиналася під ним...

— Куди ти нас завіз? — спитав жалісливо Костик.

— Хіба ж я віз? То авто само поїхало! — почав відгризатися Ростик, та враз замовк. Просто на них насувався якийсь звір, щось ніби довгоший ящур. У нього на хребті сторчав гребінь з кістяних плиток. Звір був великий, немов ціла каменниця, що в ній жили хлопці. А його хвіст так і губився десь у гущавині дерев.

— Диносавр! Живий диносавр! — зверещав Костик, а Ростик став щосили трубити.

Справді, трубка в авті була, може, навіть голосніша, як татова, але звірюка мусіла бути глуха, бо далі підносила важкі, ослизлі лаби та все наближалася й наближалася до них.

— Пробуй прискорити біг! — гукнув у розпуці Костик.

Ростик натиснув дошку з усіх сил ногою, авто метнулося і... застрягло на винерті якогось спорохнявілого дерева. А паща диносавра вже височіла трохи не над самими їх головами. Ще треба було йому лиш нахилити високу шию і...

— Натисни чародійний гудзик! — почув Ростик голос у себе за плечима. І, не надумуючись, справді натиснув його. Колеса закрутилися, вітер зашумів, і за малесеньку хвилину диносавр остався вже далеко позаду — а може й там його вже не було?

ЛИХО З ГОРШКАМИ!

— Ростик добув вільною рукою хусточку з кишені та обтирав рясний піт з чола.

— Фе, але й гаряче там було!

— А я вже навіть знаю, де ми були! — похвалився Костик. — Це така давня доба, що зветься тріяс або, може, юра. Тоді росли такі дивні рослини, ходили такі звірі, а людей тоді ще й не було...

— Ой, було б там осталося двоє людей — яз тобою, якби ти не порадив мені натиснути чародійного гудзика! — міркував Ростик.

— Хто, я щось тобі радив? Я був ледве живий з переляку, коли авто застрягло, то куди мені було іде щось тобі радити! — боронився Костик.

— Ну, а хто сказав мені: "Натисни гудзик"? — дивувався Ростик. — Я чув виразно голос, а то ж не диносавр говорив!

— Але й не я! Все це тут якесь зачароване! — став роздумувати вголос Костик.

Нараз авто заскреготіло, почувся страшенний тріскіт, і хлопцям посипався на голову неначе цілий град камінців. Щось захрупотіло поміж колесами — і авто стало. Хлопці припинили і не знали, чи можна їм рухатися, чи ні. Врешті Ростик перший мотнув головою, стріпнув рукою з чуприни ці якісь камінці чи, може, черепочки і ствердив поважно:

— Костю, ми стоїмо серед купи череп'я!

— І то ми самі його побили, бо спершу це були якісь горшки, чи що. Ось поглянь! — і Костик вийняв у себе з-за коміра один такий черепок та став його пильно розглядати.

— Бачиш, тут пізнати виразно розмальовання: біжать такі білі та чорні слимачки, а посередині щось ніби звір...

— Диносавр?

— Ні, мабуть собака! Я бачив такі розмальовані глечики у якійсь книжці... Археологія називалася, чи що таке... І вони якось так смішно називалися, ось зараз згадаю... — пригадувався Костик.

— Поки ти згадаєш, краще втікаймо звідсіля, бо за по биті горшки ніхто нам не подякує! — порадив Ростик.

— Ні, коли ми їх побили, то й підемо перепросити за шкоду — відповів Костик так рішуче, як ще ніколи не говорив. — Що нам сказав би братчик, якби почув, що ми втекли й не призналися, що винуваті!? Ось бачиш, там стоїть хата. Певно її мешканці виліпили собі ці горшки та по ставили сушити на сонці...

Нічого було Ростикові робити. Він послухав виліз за Костиком з авта, переступив порозбивані горшки і оба подалися до глиняної хати з дахом із солом'яних сніпків. Хоч як було Ростикові неловко на серці, то таки помітив, що далі тих хат стояло більше, а внизу цілу цю оселю обпливала річка. Над річкою паслися корови та кози, а їх сторожило кілька здоровенних собак. А трохи далі жала збіжжя дівчинка в сорочці з грубого полотна, прикрашеній якимись дивними нашивками. Тільки Ростик не міг пізнати, чим вона жала, бо здавалося йому, що це вона держить в руках велику жовту кість якогось звіра.

Та Костикові чомусь було так спішно до цієї хати, неначе там його вже ждали, то й ніколи було Ростикові довше розглядатися.

На порозі мусіли зупинитись, бо в хаті було півтемно. Світло входило знадвору в хату тільки малим круглим отвором у стіні проти дверей. Правда, ще трохи освічував хату й вогонь, що його було видно з півкруглого отвору глиняної печі. Тому хлопці побачили аж за хвилину жінку, що стояла навколішки над вижолобленим каменем та пильно щось розтирала у ньому меншим камінцем.

— Добрий день вам! — привітався чемно Костик, а Ростик аж стрепенувся. Костик говорив якоюсь зовсім іншою мовою, але Ростик його зовсім добре розумів!

— Доброго дня і вам! — відповіла жінка, не підносячи очей з-над роботи.

— Ми прийшли... ми прийшли... — почав Костик і зам'явся. Та враз Ростик не втерпів і випалив:

— Ми прийшли спитати, що ви таке робите.

— Тру пшеницю на муку, щоб спекти хліб, — відповіла жінка, а за той час вже й Костик нагадав собі язика в роті:

— Ми прийшли перепросити вас, що наше авто побило ваші горшки...

— Коли так, то говоріть з бабою, вона найстарша в нашому роді, і з нею слід говорити в усіх важливих справах, — відповіла жінка.

Аж тоді хлопці помітили, ідо на камінному ступені біля вогнища напівлежала старенька жінка — така стара, то їх бабуся виглядала б біля неї, мабуть, зовсім молоденька.

— Хто це, дочко ввійшов у нашу хату? — спитала вона, проводячи рукою по очах. — Не бачу я добре... Чи не з ворожого вони племені, бо щось я їх ніколи досі в нас не видала...

— Ні, ні, не з ворожого! — палко заперечив Костик.

Ми, так як і ви — з України!

— З України? — пригадувалася бабуся. — Це мусить бути дуже далеко, бо про таку країну я ніколи не чувала на своєму віку! Хоч живу вже дуже, дуже довго...

— О, це саме тут, де ви живете! — потішив її Костик, уже зовсім осмілившись. — Тільки... ах, правда! Ця земля ще так не називається! Вона назветься так аж за тисячі років. Тепер ми називаємо вашу добу... о, я вже згадав! —

трипільською! В нас і сьогодні виробляють такий посуд, як ми оце побили...

— Але ми не хотіли! — вискочив йому з-за плечей Ростик. — Ми справді не хотіли, і за них ми даруємо вам ось це... — Ростик пошукав у кишені, виймив свій складаний ніжик і поклав його на колінах бабусі.

Вона взяла ніжик в руки та стала пробувати вістря пальцем:

— Добрий, дуже добрий! — промовляла. — Такого з кременю не вигостиш, хоч би й усю зиму працював!

Та в ту мить залунав над усією оселею різкий звук їх трубки від авта. Бабуся аж стрепенулася від несподіванки, а Ростик з Костиком миттю вискочили з хати.

ОБЕРЕЖНО З КОЗЕНЯТАМИ!

А там на дворі збіглося кругом їх авта трохи не ціле трипільське село. І не диво, бо в авті на сидженні стояло мале латасте козеня та „дуцало" голівкою керму. Трубка трубила за кожним разом, а козеняті це, мабуть, дуже подобалося.

Ростик скочив в авто, щоб вигнати непрошеного гостя, але козеня тільки копнуло його боляче в коліно та ще раз вдарило лобом об керму. Ну, а трубка знов затрубила!

Тоді вже й Костик кинувся помагати. Схопив козеня руками впоперек та хотів підняти, щоб винести з авта, а воно вперлося ніжками та дуцнуло лобиком. .. чародійний гудзик!

Як і коли це сталося, що Костик успів вскочити в авто, а козеня вискочило з авта розмашистим скоком, цього хлопці не могли опісля ніяк зрозуміти! Отямилися аж тоді, коли вже нічого не було видно, а Костик розтирав на чолі ґулю від козячого копита.

— Ну, й брикнула тебе ця чотирипільська коза! — по жалів його щиро Ростик.

— Не чотири, а трипільська, чуєш! Така, як та трипільська ваза на квіти, що мама

посилала тітці на іменини, пам'ятаєш? Вона ж була зовсім так розмальована, як ці горшки, що ми побили... — пояснював Костик.

— Тихо, не згадуй уже! — сердився Ростик. — Я ж уже дав їм за них свого ножа. Проїдемо ще кілька тисяч років, то вже ніхто про них і не знатиме! Гірше, що тобі залишиться на довше пам'ятка на чолі, — затурбувався нараз щиро братом. Та Костик намацав нараз щось тверде на сидженні біля себе і стан пильно його розглядати:

— Ти поглянь, нам залишилася тут куди краща пам'ятка! — і показав Ростикові глиняну хатку на чотирьох ніжках — малу, малесеньку, таку, що можна її в один кулак сховати. Але була вона зовсім така, як та, де хлопці гостювали.

Все там було таке саме, навіть малесенькі глиняні фігурки жінок. Одна терла зерно, а друга лежала на припічку...

— Хтось мусів ненароком це залишити в авті, коли ми були в хаті... — здогадувався Ростик.

— Звідкіля ж ти знаєш, що ненароком? Тож були наші пра-пра-пра-пра — і ще скількись там разів „пра" діди, то хіба дивно, що не пустили нас з гостини без дарунка?

— мудрував Костик. — А тепер матимемо що показати братчикові та всьому роеві, коли повернемось...

— Та хіба я знаю, чи ми коли повернемось? — затужин нараз Ростик. — Це авто возить собі нас, куди хоче...

— А ти так не кажи! — зганив його Костик. — Я вже бачу, що воно добре знає, куди нас возити! Ой, ти не знаєш, як мені цікаво, куди воно нас тепер повезе!

КУЩІ, ЩО ВМІЮТЬ ХОДИТИ

Недовго довелося і ждати на це "цікаве". Авто стало сповільнювати біг і хлопці побачили, що кругом, з усіх боків галявини почали сходитися... кущі. Ростик спершу думав, що це йому лиш здається, бо авто їде просто на ці кущі. Та врешті вдалося йому спинити авто перед найвищим. І тоді побачив, що кущі таки справді рухалися, таки справді всі міми! на них!

— Господи, а це ж що таке? — аж перехрестився з переляку Костик. Та в цю мить кущі зупинилися, мов на наказ, а найбільший з них упав враз на землю. З-поза нього вийшов хлопець, може такий завбільшки, як братчик роя "Рисі", що до нього належали Ростик з Костиком. Але одягнений був зовсім не так, як їх братчик. На голові мав залізний шолом, на тілі сорочку з дротяних кілець, на грудях — панцер, за плечима — сагайдак із стрілами, а через плече перевішений лук.

— Ви християни? — спитав він хлопців.

— Так, ми християни! — відповів Ростик. — А ти хто?

Не слід казати "ти", тільки "ви"! — шарпнув його за хустину Костик. — Ото було б тобі від мами, якби по чула!

Та "братчик" не звертав на це уваги.

— Я княжий дружинник Путята, — відповів він такою мовою, якою правлять у церкві, — і я християнин, бо мій батько охрестився, коли ходив походом з князем Святославом Ігоровичем на Болгарію...

— То тепер панує в Києві князь Святослав Ігоревич? — жваво спитав Костик.

— Вже не панує, вбили його підступом печеніги на Дніпрових порогах, ще тоді, коли я був малим хлопчиною, — відповів Путята.

— Чуєш, Ростик, він говорить зовсім так, як в моїй історії написано! — радів Костик. — То тепер княжить у Києві князь Володимир?

Наш князь Володимир Святославич, Ясне Сонечко всієї Руси панує над нами тепер, — відповів з повагою Путята.

— А можна його побачити? — не втерпів Костик.

— Сьогодні можна, бо сьогодні він буде хрестити всіх киян у Дніпрі... ' .

— То ми саме вчас приїхали! — аж вигукнув Костик.

— Що в час, то правда! — відповів Путята. — Коли ви християни, то я прошу вас стати хрещеними батьками моїм сорока отрокам, що будуть сьогодні хреститись у Дніпрі.

— Отрокам? Ми теж отроки! Ось і наші відзнаки! — похвалився зразу Ростик, показуючи свій рукав сорочки.

— То навіть ще краще, хоч я щось вас поміж моїми отроками не бачив... — затурбувався нараз Путята.

— Бо ми такі трохи пізніші отроки... так на яку тисячу літ пізніші... — хотів пояснити Костик, але це йому якось не виходило, і він тільки даремно розмахував руками. Аж Ростик його врятував:

— Та хіба це шкодить?! Ми з охотою станемо хрещеними батьками твоїм отрокам, Путято, тільки ж покажи їх нам урешті!

Путята засміявся, плеснув у долоні, і враз усі кущі попадали на землю. Тільки тоді хлопці побачили, що за кожним кущем стояв хлопчина, завбільшки як вони, але и таким зброї, як Путята.

— Поклоніться, отроки, своїм хрещеним батькам! — наказав дзвінко Путята, і всі хлопці низько поклонилися, а Костикові аж гаряче стало, що їх так поважають.

— А ми думали, що це кущі на нас ідуть! — вигукнув він заклопотано. Та тут Ростик схопив його за руку:

— Цить, а то вони висміють нас, що ми такі недотепи!

Путята почув, мов на лихо, що говорив Ростик, і зараз потішив:

— Чого б нам сміятися з вас, коли цієї нашої штучки бояться навіть печеніги та ляхи! Це я саме вчив своїх отроків, як їм непомітно підходити до ворога.

— Бачиш, бачиш! — зрадів тепер Костик, зате Ростик почервонів, мов буряк.

— Та не час тепер на розмови, час іти нам усім на Дніпро! — порішив Путята.

Аж тоді отроки обступили зблизька авто й почали знайомитися.

СОРОК ХРЕЩЕНИКІВ

Такої чудової прогулянки Ростик з Костиком ще ніколи не пам'ятали! Два отроки сіли в авто, а третій всадився спереду на моторі. Всі ж інші попіхали авто вперед серед сміхів та вигуків. Ростик дозволив їм трубити досхочу, тільки просив не торкатися іншого приладдя. І вдруге цього не треба було отрокам повторювати!

Не минули ще укріпленя Києва, як Ростик з Костиком вже знали, хто зветься Добриня, хто Рюрик, хто Івар, а хто Яромир, та хто яке ім'я хоче прийняти при хрещенні. Почули теж, де можна найти найкращі камінці до метавок, та що в саду грецького купця Діонісія дуже смачні горіхи, тільки лихо-частокіл дуже високий... Почули і про послів з Візантії, що прибули вчора човнами, і їх човни можна побачити на Почайні, і про те, як учора князь Володимир наказав волочити всіх ідолів по вулицях Києва, навіть самого Перуна казав волочити!

Вспіли вже й повимінювати, що в кого було. Поки приїхали на Дніпро, Ростик мав уже на голові отроцький шолом, а Костик — перевішеного через плече лука та гостру стрілу в руках. Зате кожен отрок ховав з радістю за пазуху відзначку — як не вмілости, то якогось табору або новацьких проб.

А попри те стало ще якось часу, щоб спостерігати вулиці та базари Києва, дерев'яні вежі, частоколи і княжий замок на Горі, і дружинників на конях у блискучій зброї, княжих gridнів, і купців, і скоморохів...

Тільки трохи не трапилось лихо, коли почали спускатися вниз до Дніпра. Авто покотилося так швидко, що, здавалося, всі зараз полетять коміть головою. Та Путята скочив і заступив автові дорогу.

А коли наблизилися до Дніпра, якось самі собою затихли вигуки та крики, навіть трубці дали вже спочити. Костик дивився задумано на широку просторінь води у Дніпрі, на юрби людей на березі і в воді біля берега, на священників у золотих та срібних ризах та на князя серед пишного почту...

— Ростю, ти бачиш, це зовсім, як на образі в нас у церкві... Тільки все справжнє! — шепотів Костик, бо чув, як щось стискає його за горло... Тільки ледве, чи Ростик чув, бо він саме пояснював отрокам, як треба уставлятися в таборі до молитви...

ГНІВ ПЕРУНА...

Прийшли над Дніпро. Отроки роззулися і вступили в воду. Путята, Ростик і Костик стали поважно на березі.

— Ось, бачите, це отець Філотей з Болгарії! — вказав Путята на сивобородого ченця в багатих ризах. — Він навчав наших отроків Христової віри, він і охрестить їх зараз.

— Ой, Костику, — злякався нараз не на жарти Ростик, — таж ми не маємо молитовників з собою, а тут треба буде проказувати ціле "Вірую"...

Костик ще не успів заспокоїти брата, що він же вміє "Вірую" напам'ять, коли нараз почули за плечима знайомий уже голос:

— Погляньте на ваше авто!

Обидва оглянулися рівночасно і, хоч не побачили, хто говорив, то зате побачили, що їх авто вже не стояло на землі, а колихалося, мов легенька забавочка, в руках якогось величезного зарослого волоссям дідугана.

Ніякий свисток на збірку не був би примусив хлопців так швидко зірватися з місця та побігти, як вони це тепер зробили! Тільки переглянулися на бігу і вже зрозуміли один одного без слова. Забігли дідугана ззаду і зненацька схопили його рівночасно за лікті. І справді, несподіванка була така велика, що дід випустив авто з рук, а хлопці

миттю вже сиділи в ньому.

— Не беріть нашого авта! Гріх брати чуже добро! — промовив з докором Костик, коли вже сиділи безпечно і навіть двері забезпечили.

Та дідуган розлютився:

— Еге ж! Гріх, гріх! Я знаю, що ви зайти-християни, та ще й беретеся навертати на нову віру наших отроків! — вигукував він, грізно затискаючи кулаки та завертаючи очима.

— Ми не зайти! — не міг втерпіти Костик. — Ми такі ж українці, чи то... русичі, як і ви, з тих Червенських Городів, що їх приєднав недавно ваш князь до Руси. Тільки...

— Тільки... — Костик у хвилюванні не міг знайти слів, щоб пояснити все дідуганові. Та той і не хотів слухати:

— Все одно ви хочете знищити нашу прадавню віру!

Хочете, щоб люди не приносили більше жертв і щоб нам, жерцям, не було з чого жити!

— Якби ви знали, скільки добра принесе ця нова віра нашій землі... — промовляв з жалем Костик. — Ми це вже знаємо, бо ми... ми...

Тут дідуган закричав з усіх сил:

— Ти, ти пущьверінку один, станеш вчити найстаршого жерця самого Перуна!? Пек тобі й осина, спалить він тебе своїм гнівом! Поразить своїми блискавицями!

І дідуган замахнувся на хлопців своїм костистим, волохатим кулаком. Удар упав би просто на Костика, якби Ростик в час не притягнув його до себе. Жрець ударив з розмахом — таки прямисінько в чародійний гудзик!

Та в цю мить став і сам зникати в непроглядній даліні. Тільки ще Путята даремно біг наздогін їм на допомогу з добутих мечем. Та хіба ж йому дігнати їх чарівне авто? Воно вже мчалось далі й далі в невідоме...

КУДИ ПРОПАЛА КОРОНА?

— От тепер наші хрещеники подумують собі щось гарненьке про нас, коли ми навіть не діждали до їх хрестин! — сумував гірко Костик.

— А хіба я можу знати, що вони подумують? — відповів нахмарено Ростик, держачи руки уважно на кермі.

— Такі гарні, такі свої хлопці, хоч зараз їх бери в табір, і ми їх так залишили... А якби ми не налякалися були так по-дурному, то були б стали мучениками за Христову віру і мали б що розказати отцеві на годині релігії... — бурмотів. — А то злякалися такого звичайного собі Перуна...

Та враз в'їхали вони у щось таке, що можна було справді повірити, ніби Перун живий і збирається їх карати! Вони й не багато бачили з цього, тільки чули страшенний крик, брязкіт зброї, іржання коней. Авто виїхало з лісової гущавини нї; і галявину, промчалось крізь натовп, розганяючи й розкидаючи всіх уліво та направо, аж поки зашилося в густі кущі по тому боці галявини. Хлопці чули тільки як хтось крикнув, хтось ойкав, над їх головами схрещувалися мечі, а вкінці щось дуже важке гупнуло згори в авто, боляче вдаряючи Ростика по рамені. Коли отже авто врешті зупинилося в

кущах, хлопці зовсім не знали, чи вони живі, чи мертві з переляку. Чули тільки, як щораз більше віддалювався від них тупіт багатьох копит, неначе якийсь великий загін вершників утікав у великому поспіху.

Після доброї хвилини Ростик зважився поворухнутися та порушити тягар, що спирався ще далі одним рогом на його рамено, а сам уже зісунувся на сидження поміж ними. Була це велика скринька з дерева, окована литими залізними прикрасами та замками. В середині мусіло бути щось дуже важке, тільки не знати було, що. Як хлопці не силкувалися відчинити її — ніщо з того не виходило! Тоді тільки Ростик став наслухувати, що діється за ними на галяві.

— Це не всі втекли! — вирівшив, — чуєш, Костю, який там гармидер? Ось я підповзу та погляну, хто це такий та що вони роблять!

— Тільки уважай, щоб у яку нову біду не потрапити! — наказував ще Костик, та Ростик уже давно поповз поміж папоротями та торішнім листям. Розгорнув обережно кущі і побачив...

На галяві справді метушилися люди. Тут були лицарі, тільки одягнені трохи інакше, як ті в Києві. Були теж ченці, одні з довгими бородами, інші голені та в інакше пошитих рясax. Повз них увихалося чимало слуг у барвистих одягах. Найбільше людей стовпилося біля старенького священика у багатій малиновій рясі. Він лежав, здавалося безпомічний, на землі.

— Ви не ранені, ваша еміненціє, отче Опізо? — нахилився над ним сухий бородатий чернець.

— Ні, отче Григорію, здається, славити Бога, ні! — відповів той, постогнувши. Тим часом кілька слуг обережно підводило його на ноги. — Це тільки мій кінь сполошився та скинув мене на землю, коли ці драби напали...

— Та враз він затривожився: — Але ж, де корона? Господи, де корона? — закричав у розпуці, ламаючи руки. На галявині стало тихо, хоч маком сій.

— Хто бачив в останній час корону? — звернувся отець Григорій суворим голосом до всіх.

— Господи, і навіщо Ти дозволив Святішому Отцеві Іннокентієві Четвертому вислати мене в цей дикий край? — стогнав у розпуці кардинал.

— Якщо скриньки тут нема, сідайте на коней і в погоню за розбійниками! Якже нам іти до нашого князя Данила вповоржні, без корони? — кликнув отець Григорій і кількоро лицарів уже метнулося до своїх коней. Та враз виступив наперед молодий лицар і промовив, притискаючи плащем рану на руці, щоб не кривавила:

— Вони не взяли корони, і дарма пускатися в погоню, отче ігумене! Я бачив, як один з драбів на коні відтяв мечем ремені, що держали скриньку з короною при сідлі кардинала. Я прискочив до нього, він замахнувся на мене мечем, але тільки зранив мене в руку. Я рубнув щосили по його руці, і він випустив скриньку, це я знаю. Але потім над'їхало щось невідоме; його ми всі бачили, а ніхто не знає, що це таке... Від того розбійники й кинулися втікати!

Ростик вже довше не ждав, тільки поповз швиденько до авта:

— Костю, в нашому авті корона короля Данила! її шукають — давай її сюди!
РЯТУЙТЕ — РИСЬ!

Коли Костик з Ростиком вийшли на галявину, двигаючи разом скриньку, всі нараз замовкли і здивовано на них дивилися.

— Ось корона короля Данила Галицького! — промовив Костик так урочисто, що Ростикові аж ніби заздрісно стало, та кланяючись поклав скриньку біля ніг отця Григорія. А Ростик зовсім оторопів з дива: Костик говорив по-латині, а він розумів кожне його слово!

Кардинал Опізо добув з-під ряс великий ключ та відчинив скриньку. Хлопці мусіли аж приплющити очі, так блиснули на короні дорогі сафіри й рубіни.

— Так, це вона! Слава хай буде Господеві! — сказав кардинал, замкнув знову скриньку й поклав на собі знак хреста.

— Та звідкіля ж ви її взяли? — перервав мовчанку отець Григорій.

— Вона впала просто в наше авто, коли оцей лицар

— (Ростик показав пальцем, котрий) — відбив її в розбишаки.

— Куди, куди вона впала? — підхопив зацікавлено один з ченців.

— У наше авто! — промовив Костик виразно, як лише міг. — Це такий наш чародійний віз, що везе нас крізьсторіччя. Ось ми зараз вам його покажемо...

— Я вам зараз його сюди привезу! — жваво метнувся Ростик і зник у гущавині.

Тим часом слуги приторочували знов скриньку з короною до сідла кардинальського білого коня. Ігумен Григорій розпитував Костика:

— Справді, бачу по одязі, що ти якийсь нетутешній, дитино! Але, як ти кажеш? Ти прибув сюди із-за сторіч?

Правда, у Бога все можливе, але такого я таки ніколи не чував...

— А чи знаєш ти, хлопче, яку прислугу ви нам зробили? — приступив до них той лицар, що боронив корони.

— Якби так татарським людям вдалося відняти від нас цю корону, наш князь Данило надаремно ждав би її в Дорогичині. Тоді він не міг би стати королем та не повів би хрестоносного походу проти татар. Славний ти хлопець, ти... як тебе звати?

— Я Костянтин, а мій брат Ростислав! — відповів Костик.

— Мене теж звуть Ростиславом. Я галицький боярин!

— відповів лицар і приязно всміхнувся. Та в ту мить усмішка зникла з його лица. З-за дерев почувся такий голосний крик переляку, що всі аж жахнулися.

— Ростю, Ростю, що тобі? — крикнув Костик і метнувся у кущі. Але там, де стояло їх авто, засвітили тільки, мов два зелені вогники, очі якогось звіра.

Звір простягнувся, випрямився і враз кинувся на скаменілого з жаху Костика. Костик почув, як гострі кігті рвуть рукави його сорочки та вже добираються і до шкіри. Коли це щось пролетіло зі свистом біля самісінького його вуха. Звір кинувся, задрижав і звільнив свої страшні обійми. Костик запримітив тільки, як звір вився вже на землі, а в його оці стриміла довга стріла.

Хтось за Костиком крикнув:

— Бережись, рись ще не згинув! — і потягнув його силоміць на галяву.

Хтось бідкався:

— Ще хвилина, і звір роздер би дитину!

Знов хтось дивувався:

— Погляньте, Ростислав ціляв у рись раненою рукою і на волосочок не схибив!

Та Костикові було все байдуже. Навіть рись міг бути собі живий або мертвий. Він глянув тепер і вже зовсім упевнився: ні авта, ні Ростика там не було!

ТАКА БАБУСЯ, НЕНАЧЕ РІДНА!

Костик і не пам'ятав, як довго ридав він, немов мала дитина, а не новак. Всі заспокоювали його, Ростислав обіцяв, що зараз поїдуть шукати Ростика, але Костик тільки шморгав носом, забуваючи, що має в кишені хусточку, та повторював:

— Ні, ні, його вже не знайти! Він поїхав далі в майбутнє, а я мушу залишитися тут назавжди... на-завж-диии! — голосив він.

Тоді ігумен Григорій промовив:

— На все воля Божа, дитино! Та ти не плач! Боярин Ростислав візьме тебе зараз з собою до Дорогичина. Мусимо повідомити князя, що наше посольство щасливо повертається з Риму і що корону вдалося нам довести. В Дорогичині заопікується тобою княгиня Ганна Романова. То й не жаль буде тобі, що остався поміж нами. Та й не між чужими будеш, бо ти, чую, теж руського роду!

Костик прийняв, хлипаючи, благословення ігумена Григорія, а потім ще й кардинала Опізо та вмовився при допомозі княжих слуг на високому коні перед боярином Ростиславом.

З горя навіть не пам'ятав, чи довга, чи коротка була їх дорога, чи їхали лісом чи полями. Він тільки весь час думав, що коли повернеться, треба буде попросити братчика, щоб змінити назву їх роя "Рисі". Так він більше не хотів називатися! Та враз знову приходило на гадку, що він же ніколи не повернеться, ні до роя, ні до батьків, ні до Ростика...

Ледве й помітив, як здалеку замайорів укріплений город, які на вежі засурмили сурми, вартові спустили міст і впустили їх на замковий дітинець. Трохи опритомнів лиш тоді, коли завели його в горницю. Довкруги стін блимали лямпадки перед святими образами у срібних та золотих ризах. Над ним нахилилася старенька черниця:

— Боже мій, і хто пустив таку малу дитину саму блукати по пущі! І сорочечка на тобі подерта, і голодний певно... Євфросиніє, сестро Євфросиніє, ходи сюди!

Молода послушниця принесла на наказ княгині миску води та тканий узористий рушник. Ростика роздягнули з сорочки, вмили та приклали зілля до задряпин, що їх таки залишив на ньому рись.

— Отак, тепер сестра Євфросинія позашиває тобі сорочку, а ти тим часом одягнеш каптан мого Данилка. Він любив їздити в ньому на коні, коли ще був малим хлопчиною... — клопоталася княгиня й добула з різьбленої старої скрині пурпоровий каптан.

Костик хотів сказати, що йому ніяк не годиться одягати княжого каптана, але мама

завжди йому нагадувала, що бабусі не вільно противитися. Тому дав себе одягнути та ще підперезати золототканим поясом, посадити на лаві на м'якому килимі та годувати білим хлібом з медом і напувати молоком.

Аж тоді княгиня стала розпитувати, а Костик відповідав ковтаючи їжу, бо таки ж не їв нічого за всю дорогу, а дома перед Святою Вечерею теж не годилось їсти забагато. До того ж усе тут смакувало, мов справді дома у мами!

Княгиня сиділа навпроти Костика та слухала уважно розповіді про те, як Костикові батьки втікали під бомбами зі Львова, як довго блукали, поки заплили аж за море, в таку землю, що зветься Америка.

— О так, Львів я знаю! — відповідала княгиня. — Мій син Данило саме будує його. Але, щоб за морем була ще якась країна, того не розказують ні мандрівні купці, ні не читала я в космографії. Та одно можу тобі сказати, дитино: наблукалась, і я немало по світі з своїми синами-сиротами. Та завжди молилася ревно, щоб віддав їм Господь їх батьківський престіл у Галичі. І, бачиш, мої сини не тільки відвоювали свою батьківщину, але сьогодні мій Данило дістане корону, якої не мав ще досі ні один руський князь. Так і ви колись повернетесь у свою батьківщину...

Костик їв і слухав, і якось так гарно було йому на серці... Коли це враз зірвався, мов опарений: з дітинця почув голос трубки авта!

Мабуть, таки розлив решту молока на вишивану скатерть, трохи не перевернув налякану сестру Євфросинію, перескочив стрімкі сходи по три ступені нараз — і вже стояв на дітинці.

ЧИ НЕ КРАЩЕ ВЧИТИСЯ ІСТОРІЇ?

— Ростю, брате мій рідний! — обняв Костик Ростика за шию, аж всі кісточки в нього захрустіли. — А я вже боявся, що ми розлучилися навіки!

— Не говори довго, тільки сідай і зараз їдемо! — лідповів Ростик насуплено.

— Як, куди їдемо?! Я ж мушу те побачити коронацію!

— випрошувався Костик.

— Може те повернемося сюди, але тепер прошу тебе, сідай швидко, якщо не хочеш загибелі свого рідного брата!

— Якої знов загибелі? — допитувався наляканий Костик.

Тим часом кругом авта зібралася юрба княжих воїнів та слуг, і всі приглядалися цікаво. Великі ловчі собаки обнюхували здивовано авто.

— Не питай, а сідай швидко!

Ростик потягнув Костика майже силою в авто, і зараз же натиснув чарівний ґудзик.

Костик тільки вспів махнути рукою на прощання княгині Ганні, ідо виглядала з вікна горниці, і вже знов кругом них не було нічого. А може й було, та не було видно.

— То може тепер хоч скажеш мені, що трапилося з тобою? — промовив насилу Костик, бо давив його жаль до брата.

— Тепер тобі вже скажу. Там, у кущах, на мене скочив з дерева якийсь звір...

— Знаю, це той рись, що хотів мене опісля роздерти, коли я прибіг на твій крик. Але боярин Ростислав убив його!

— Отже, я мусів натиснути ґудзика, а то було б по мені! — продовжував Ростик. — А потім я їхав, аж дивлюсь: мурований замок. Мені цього замку не треба було, але авто само спинилось і навіть ґудзик якось так заскочив, що годі було його натиснути. Та я й не хотів їхати ще далі: я хотів завернути до тебе!

— Ну, ну, і що далі? — допитував Костик, вже трохи подобівши.

— А тут, подумай! — моя трубка почала сама собою трубити. Такого галасу наробила, що зараз усі повибігали з замку, стали розпитувати і, коли я проговорився, що при їхав туди аж з двадцятого століття, то вони миттю завели мене до свого князя...

— Якого князя? — не втерпів Костик.

— Костянтина Острозького!

— Того самого... — почав Костик і зацукався.

— Так, того самісінького, що про нього я восени не вивчив був завдання! — гірко відповів Ростик. — От, при вели мене перед нього у світлицю, а там самі такі бородаті вчені, в чорних одягах та з великими книгами, з золотими

ланцюгами на шиях...

— А ти не пригадуєш, хто це був?

— Ой, саме тільки було мені й цікаво їх питати! То вони мене питали! Здається, був там Герасим Смотрицький, і Дем'ян Наливайко, і ще якісь були... А всі такі розумні, що, мабуть, і нашого вчителя історії могли б дечого вчити!

— Ну, і стали розпитувати мене, що буде далі діятися в Україні, а я... ти ж знаєш: ти мене завжди рятував у школі...

— Ну, й що ти зробив?

— Сказав, що я мушу привезти тебе, бо ти... ти на віть називаєшся Костянтин, так, як їх князь, і ти знатимеш все їм розказати. І от приїхав...

— А як же ти завернув авто? — допитувався цікаво Костик. — Досі ми нього не вміли робити!

— Я й сам добре не знаю! Я обернув авто в протилежний бік, потім відвернувся плечима від керми та навгад на тиснув якийсь ґудзик. І авто поїхало...

— Ну, якщо так, то після Острога ми зможемо повернутися знов у Дорогичин, до княгині Ганни, бо... — Костик поглянув нараз на себе та й заламав руки, — та ж я поїхав у каптані князя Данила! Чи то, може, вже тепер і короля! Ой, щоб лиш якнайшвидше його віддати!

— Віддані, нідаш! Тільки розкажи їм там, в Острозі, все по-людському, а то я не переживу такого сорому! — просив Ростик.

— Ну, добре, а друкарню ти там бачив? А Біблію вони вже видрукували? — хотів знати Костик.

— Кажу ж тобі, що я нічого не бачив, але ти зможеш оглянути там усе, все, що буде тобі цікаве... — піддобрювався Ростик. Нараз кругом авта потемніло, під колесами не стало землі і авто з усього розмаху бебекхнуло з плюскотом у воду.

ПУГУ, ПУГУ!

— Скачи в воду, Ростю, ти ж вмієш пливати! — вигукнув з переляку Костик.

— А тебе, дурню один, залишу з авто, щоб топився, чи що? — гукнув Ростик. Дома він певно не звав би брата дурнем, але тут... Та в цю ж хвилину чийсь міцні, мов залізні кліщі, руки, схопили хлопців за чуприни та підняли вгору.

— А ти що там таке зловив біля чайки, Самійле? — почувся чийсь шепіт.

— Дві жаби якісь, чи що таке! Просто шубовсьнули на нас з берега! — відповів хтось інший покректуючи, бо рівночасно тягнув хлопців угору, на човен.

— Ми не жаби, ми новаци! — ображено заперечив Костик.

— Чуєш, Свириде, мої жаби навіть говорять хрещеною мовою! — прошипів той якийсь Самійло, а хтось збоку стиха засміявся. Та Ростикові було не до сміху! І — Дядечку, дядечку... — лебедів він, коли Самійло перетягнув їх через облавок та посадив на дно човна, — урятуйте ще й наше... наше...

— Ну, що там ще рятувати? — відповів ніби нерадо голос із темряви, але хлопці побачили, як кілька великих тіней вихилилися зараз через борт та прихапцем шукали чогось по плесі. Врешті почувся голос:

— Оце-о, чудо якесь невидане?..

— Так, так, наше авто! Рятуйте його, коли в Бога віруєте! Без нього ми б пропали! — благав крізь сльози Ростик. І справді, хтось дав наказ: — Всі враз! Гей-гоп! — і авто стало виринати з води.

— Хто його знає, що це таке, але щастя ваше — зачепилося за в'язанки очерету при боці чайки, а то було б уже давно потонуло... — говорив хтось.

— Цитьте там, розбалакалися, мов баби на базарі! — ганив хтось пошепки. — Хочете, щоб бусурмени вас почули?

Не минула й хвилинка, як авто, стікаючи водою, вже стояло біля них на помості човна. А Ростик з Костиком, промоклі та змерзлі, сиділи справді дуже тихо. Держалися за руки і не знали, ідо їм далі робити, бо й не бачили нічого та не знали навіть, куди вони попали.

Нараз на небі вийшов з-за хмари місяць у повні та стало так ясно, немов на вулиці, коли засвітять ліхтарі та світляні реклями. І хлопці побачили, що вони сидять у чайці, при березі поміж очеретами та маленькими острівцями. А далі простягалось, здавалось, у безконечність, гладесеньке плесо води. Ну, а довкруги Костик побачив виразно голені, чубаті голови. Серце забилося йому в грудях і він вигукнув майже вголос:

— Козаки! Ростю, ми справді поміж козаками!

— Та певно, що не між бусурменами! — відповів басом той, що їх рятував.

Інший козак збоку додав весело:

— А, може, ви, мосці-панове, скажете нам, хто ви такі будете?

— Говори ти! — Ростик сховався за плечі Костика. Та в цю мить залунало десь на переді чайки:

— Пу-гу! Пу-гу-у-у!

— Отаман дав знак! Рушаємо! — зашуміло поміж козаками. І не оглянувшись, як біля них не було вже нікого.

Всі козаки засіли по боках чайки. Заскрипіли важкі весла, плюснула вода і чайки помчалися швидко по гладких подих. Годі було повірити, що в човнах нема моторів!

А ЧОМУ ВІН ЗВЕТЬСЯ ТАК САМО?

Хлопці сиділи, мов зачаровані, коли це хтось торкнув Костика за плече. Костик оглянувся і побачив хлопця, може такого, як вони.

— Як вас звати, молодці? — прошепотів, усміхаючись.

— Я — Костянтин, а це мій брат Ростислав Гармаш, — представився Костик, як годиться.

— Як ти сказав? "Гармаш"? — аж стрепенувся хлопчина.

— Це наше прізвище, — пояснив Ростик.

— Коли ж воно — і моє прізвище! — відповів хлопчина. — Я Семенко Гармаш. Мого батька, Дем'яна Гармаша, знала вся Січ, а за те, що добре бив бусурменів, прозвали його Рубайголовою. Тільки батька схопили турки, в поході на Кафу...

— З отаманом Петром Конашевичем-Сагайдачним? — перепитав нараз Костик.

У Семенка засвітилися очі так, що навіть при місяці було видно.

— Так, так! Пан отаман дуже любив мого батька, а тому взяв мене тепер за свого джуру та дозволив їхати з запорожцями в похід. Може визволю батька? — розказував одушевлений Семенко. — Може якраз мій батько карається десь на оцій турецькій галері, що її їдемо здобувати?..

— На якій галері? — спитав здивовано Ростик, бо як далеко бачив, аж до обрію, не помічав на воді нічого...

— Е, видно, в тебе око не козацьке! — засміявся Семенко. — Ось там вона! — показав пальцем. Але хлопці далі не бачили нічого.

Ростикові стало на серці так, немов висів з поїзду чистоти в таборі. Щось запекло під повіками, і він чув, що зараз або розплачеться, або...

— Ей, Семене, не глузуй, бо ми ще покажемо вам усім таку штуку, що й не повірите! — вигукнув він.

— Ану, ану! Яку? — закукурічився і собі Семенко.

— Ось бачиш, що ми маємо? — показав Ростик на авто. — Це такий віз, що сам їздить...

— Та хіба ж бувають такі вози? — спитав Семенко, але вже не так впевнено.

— У нас бувають! — відрубав Костик. — От, ви висадіть його на галеру, а ми наженемо ним туркам такого страху, що козакам буде легко їх побити!

— Та невже? — не міг надивуватися Семенко.

— А ти не роззявляй рота, тільки веди мене чимдуж до отамана та розкажемо йому все! — Ростик уже зовсім набрав відваги і не Семенко його, а він майже потягнув Семенка на перед чайки, звідкіля пролунало було оце таємниче "Пугу".

Костик остався сам і приглядався, як чисте плесо лиману зароїлося нараз козацькими чайками, що без шуму збігалися з усіх боків до... о так, тепер вже видно було добре турецьку галеру. Чайка, де були хлопці, мчалася просто на неї.

Та тут Костик щось пригадав собі, і його серце зціпив блідий жах...

РІЖ І БИЙ!

Коли Ростик підповз до Костика розрадуваний, той виглядав так сумно, якби провалився у школі при іспиті, — і то з історії.

— Отаман дозволив! Дозволив! — і Ростик став метушитися біля авта.

— Так що з того? — відповів неохоче Костик. — Отаман дозволив, та хіба ми знаємо, чи мотор авта не замок у воді?

Ростик застиг на хвилину від несподіванки. Та в ту мить знов заметушився:

— Що ти знаєш про авта!? То в інших автах мотор може замкнути, але в нас...

Крутнув ключем, і мотор справді загудів, як доброму моторові годиться. Костикові мов важкий наплечник упав із серця. Він легко скочив у авто і сів біля брата — та вже й пора, бо їх чайка саме зударилась із стіною галери і з чардака залунали перші постріли з рушниць.

Хлопцям аж дух у грудях запирало, як козаки зручно влезли на галеру, а до того ж ще передавали собі взаємно з рук до рук і авто. В одну хвилину здавалося, що авто зовсім повисло в повітрі над водою. Костик заплющив очі і ніяк не міг пригадати, якої то молитви перед несподіваною смертю вчив їх отець катехит!

Але ні — вони вже були на горі! Ростик натиснув прискорювач, як лиш авто стало всіма чотирьома колесами на чардаку і пустив його млинком довкруги. До того ж трубив увесь час — скільки було сили в нього та в трубки. Що там діялося! Турки верещали „Аллах! Аллах!" та втікали їм з дороги. А козаки не дармували — їх криві шаблі тільки блискали в місячному світлі.

— Ріж і бий! Визволяй бранців! За міру Христову! За славу козацьку! — гукали козаки, рубаючи наліво й на право.

— За віру! За славу! — гукав і собі на все горло Ростик. А Костик сидів мовчки й силкувався побачити серед цієї суматохи Семенка. Та це не було так легко!

З одного виходу стали козаки виводити бранців. Якби Костик не знав, що це козаки, був би налякався. Такі худі та бліді вони були... А Семенко вів, обнявши за стан, одного бранця, що мав на руках великі рани від кайданів. Це мусів бути старий Гармаш!

Нараз турок у пошарпаному білому турбані вискочив з якоїсь криївки, налетів на авто збоку і вже замахнувся над їх головами кинджалом...

Хлопці не мали часу навіть скрикнути, навіть подумати не мали часу. То де ж їм додуматися до гудзика... Коли ж у цю хвилину, мов під тиском невидимого пальця, гудзик сам втиснувся, і тільки здалеку ще залунало відгомоном козацьке "Слава"!.. Ще видно було, як палала галера, що її підпалили козаки. А потім все зникло. Хлопці вже знов їхали далі.

"ГЕЙ, НЕ ДИВУЙТЕСЬ!"

— Костю, я тут чогось не розумію.., — почав Ростик.

— Я розумію тільки, що ти хоч бачив віч-на-віч самого отамана Конашевича-Сагайдачного, а я не міг доглянути його, серед битви... — відповів з жалем Костик.

— Ти не журись! Дома маєш історію, то знайдеш його на образку, — потішав Ростик, як міг. — Ось я до Острога не доїхав, та не жалую, бо зате дав туркам доброго

бобу! Та я не розумію чогось іншого: хто це натиснув чарівний гудзик, щоб урятувати нас від турецького кинджала?

— І справді...

Костик призадумався, але, поки додумався до якоїсь розумної відповіді, авто вже знов зупинилося. Застригло в кучугурі снігу під якоюсь огорожею. Хлопці мусіли нашвидку обтріпувати з себе сніг, що їх обсилав.

— Ну, висідаймо й ходім далі шукати пригод! — роз порядився жваво Ростик. — Найкращий рятунок на холод, — це рухатися весь час!

Та рухатися не було можливо, бо саме затупотіли по замерзлій вулиці сотні кінських копит та залунала грімка маршова пісня:

Гей не дивуйтесь добрії люди, Що в Україні постало...

— Пожди, не поспішай! — схопив Костик брата за руку. — Побачимо, їло це за військо, хоч... я, мабуть, уже знаю!

Ростика навіть послухав, бо справді дорогою над'їхала на конях велика колона війська. Попереду їхав на білому породистому коні гетьман у широкій киреї. Чаплине перо маяло високо над його шапкою. В руці держав він блискучу булаву. Перед ним несли багато прикрашені бунчуки, а біля нього їхала старшина, полковники й осаули, — усі в багатій одежі та при зброї. Далі їхали козаки, а над їх головами лопотіли на вітрі барвисті корогви.

І ще, і ще їхали, і здавалося, що кінця їм не буде. Костик так, дуже хотів, щоб цей похід ніколи не скінчився, щоб не переставали грати бандури і торбани, щоб можна дивитись завжди на суворі козацькі вусаті обличчя, не в одного поперетинані шрамами від ран... Байдуже, що стояти було дуже холодно, аж ноги дубіли...

Але похід таки скінчився. Пробасували останні коні, пробігли за ними такі хлопці, як Ростик і Костик, бо, видно, теж хотіли якнайдовше бачити козаків.

І тільки тоді побачили наші хлопці, що вони стоять під огорожею гарного нового дому. Біля воріт стояла жінка в добрій, зовсім чорній одежі та втирала сльози. За полу її кожуха держався маленький хлопчина, такий, мабуть, що ще й до школи не ходить.

— Я мушу її спитати, куди поїхав ясновельможний пан гетьман Хмельницький! Ходи! — Костик майже потягнув Ростика за собою.

— Звідки знаєш, що це Хмельницький? — питав не довірливо Ростик.

— Як "звідки"? Бачу ж! — відповів Костик і попрямував до жінки, а Ростик ступав за ним позаду, так, щоб Костик мусів починати розмову.

— Доброго здоров'я, паніматко! Вітаємо вас з празником святим та з усім добром... — та поки Костик додумай, що йому ще таке чемне сказати б, молодиця зовсім розжалобилася:

— Ой було, було добро, дитино... Прогнав наш Хмель ляхів трохи не до Висли, ожила нація козако-українська.

Воля всім настала... Не було в світі лучче жити, як у нас в Україні... То справжня милість Божія була... — і вона обтерла очі гаптованою хустиною.

— А що ж тепер? Що таке сталося? — не стерпів Ростик.

— Хіба ти не з нашого Переяслава, що не знаєш? — здивувалася молодиця. — Поїхав оце нані ясновельможний у церкву Москві присягати! Обступили з усіх боків вороги, то йому нічого іншого робити...

— Боже, це ж Переяславська Рада! — аж схопився за голову Костик. — Ростю, брате, біжим якнайшвидше, може ще не буде пізно! Ми мусимо сказати... — схопив Ростика за руку, й обидва потупотіли дорогою за козаками. А здивована молодиця осталася з своїм синком біля брами і ще довго дивилася їм услід.

НЕ ВІР МОСКАЛЕВІ!

Допалися до дверей церкви саме тоді, коли входили туди московські послы. Йшли бородаті та довговолосі у важких дорогих шубах та розглядалися гордо. А Костик аж кулаки затискав:

— Ох, я б їх усіх тут зараз!.. — та не міг придумати, що таке він зараз їм усім зробив би. За ними, у притворі, шепотіли люди.

— Чули ви? Царський посол Бутурлін відмовився при сягати нашому гетьманові! — розказував якийсь старший міщанин. — Каже: його цар такий великий, то нікому не стане присягати!

— А наш гетьман що, присягне? — питав стривожено хтось інший.

— Тихо, там же Богослужбу починають! — успокоював хтось.

Вийшли священики в золототканих ризах, заспівали дяки, запахло кадилом. Костик весь час переступав з ноги на ногу і то блід, то червонів, бо знав, що треба щось робити, а не знав, що.

Аж тоді, коли сам владика вийшов з Євангелією, а гетьман рушив із свого місця присягати, Костик не втерпів...

Вибіг на середину церкви та схопив ясновельможного за полу киреї:

— Пане гетьмане, батьку наш, Богдане! Не присягай Москві! — закричав, скільки сил стало. Хор замовк, люди повернули враз всі голови, щоб поглянути, що сталося. А Костик не вгавав:

— Пане гетьмане, не вір москалям! Вони по фальшують всі твої договори, вони поневолять всю Україну! Я знаю, я знаю, що буде!

Гетьман зупинився і насупив грізно брови. А Ростик зміркував, що він мусить робити те, що й брат, і собі кинувся на коліна перед ясновельможним:

— Не присягай, не присягай, батьку наш! — просили вже обидва разом. Вся церква застигла в очікуванні, що буде далі.

Та тут московський посол метнувся до хлопців:

— Ач, хахленята, я вам... — і вихопив з піхви шаблю.

— Боже, а тут нема ні авта ні гудзика! — майнуло Костикові в голові. Та чиїсь дужі руки вже схопили хлопців за плечі, поставили на ноги і чимдуж випхали з церкви.

Хлопці отямилась аж при брамі, що вела на церковне подвір'я. Дебелий козацький старшина повернув їх лицем до себе:

— А що, молодці, пізнали, яка царська ласка? — заговорив він весело, мов і нічого не сталося. — Ну й відважні ви, як справжні козаки. Хіба не знаєте, що москаль ні

малої дитини не пожалує, ні храму Божого не пошанує?

Хлопці намагалися виглядати дуже відважно, але промовити не могли ні слова, бо зуби в них дзвонили з жаху. А козарлюга відв'язував тим часом свого коня від огорожі. Знов схопив хлопців руками й посадив на коня перед себе:

— Поїдемо чимдуж! Москалі певно будуть гнатися за вами; а в них милосердя не випросиш! — і пустив коня чвалом. — Куди вам їхати? Є у вас тут батько-ненька?

— Нам треба у таку нову хату, з великим ґанком, тут недалеко... — здогадався відповісти Ростик.

— Нова хата? Ага, це ж полковниці Гармашихи! — вгадав старшина.

— Так, так, Гармашихи! — запевнював Костик, мов у гарячці. Та враз сам собі перебив: — А це Семена Гармаша дружина?

— Їдеш туди, а не знаєш? — здивувався старшина, стягаючи вуздечку коневі, хоч кінь і так мчався, аж сніг розприскувався з-під копит. — Це вдова Семенова, сину. Славний був козак з Семена, вславився в боях під Жовтими Водами, під Корсунем, та наложив головою під Берестечком...

І враз Костик забув, що за ними можуть гнатися москалі. Він стиснув руку Ростикові та прошепотів:

— Чуєш, це наш Семенко, той, що з галери... — і з його очей покотилися сльози.

— Хай з Богом спочиває!... — промовив козак. — А він родич вам, чи що? Та ніколи було відповідати, бо за ними застукотіли копита, а козацький кінь допався кількома скоками до воріт Гармашихиноного двора.

— Скачіть з коня та ховайтесь за тин! — наказав козак, і хлопці плигнули, мов два м'ячики у пухкий сніг зараз коло свого авта.

Це сталося саме в час, бо коли всіли в нього, москалі на конях розхрістані та розчервонілі обступили козака. А той вихопив з-за пояса пістоль та мірив нею у ворогів.

— Га, я зламав учора свою шаблю та кинув ясновельможному до ніг, на знак, що на угоду з вами не піду, але пістолі в мене ще остали! — промовив грізно.

Москалі відступили один крок назад.

— А що, налякалися? — глузував козак. — Ну, при ступайте, кому любо познайомитися з Богуною кулею!

Чи, може, ви тільки до малих хлоп'ят такі відважні?!

Нараз Костик запримітив, що один москаль зліз тихцем з коня і підкрадається до них. У руках держав ножа...

— Ростю! — крикнув з переляку.

Та Ростик уже теж побачив, набрав пригорщею снігу і сипнув нею просто в бородате лице напасника, А поки той! отямився, Костик натиснув гудзика. І не знати було, чи авто швидше рушило, чи постріл Богунової пістолі повалив москаля, але це вже й не було важно: хлопці вже й так їхали!

І ТУТ — МОСКАЛЬ!

— Костю, я так не граюся далі! — заявив Ростик, коли вітер знов ущух і вони могли

почути один одного. Та Костик і далі мов не чув, а все мугикав під носом пісню:

— А вже тая червона китайка

Гей, гей, червоніє,

А вже тая козацька слава,

Гей, гееей ...

— Чуєш, Костю, я так не граюся і кінець! — настоював Ростик.

— Як "не граєшся"?

— Ось так, як ми тепер: щораз доводиться нам утікати перед якоюсь небезпекою...

— Що поробиш, видно вся історія України така небезпечна... — відповів Костик. Це Ростика дуже вразило:

— Ти послухай, хіба ж не думаєш, що я боюся! Хоч не любив я вчитися історії, то тепер вона подобається мені щораз більше. Тільки жаль мені, що ми весь час утікаємо, а нічого путнього не зробили.

— А хто врятував корону короля Данила? А хто поміг здобувати галеру? Та й сам ти добре бачиш, що не самі ми "граємося", а хтось нас везе, охороняє та попереджує про небезпеку... — мудрував Костик.

Ростикові вже не стало часу відповісти, чи він не бачить, бо враз потемніло, зашуміло кругом сухе осіннє листя і пролунав дзвінкий хлоп'ячий голос:

— Стій, хто йде?

Голос був такий рішучий, що Ростик з усіх сил натиснув ногою гальму і авто спинилося. З темряви вийшов хлопець, може такий, як вони, в козацькому одязі, з волоссям, стриженням "під макітру", та з малою шабелькою при боці. Хвилину поглядів на них здивовано а потім спитав ще раз:

— А ви хто такі?

— Ми українські новаци, Ростик і Костик Гармаші, — представився радо Костик.

— Гармаші?! То, може, ви родичі полковника Семена Гармаша, що то так завзято бив ляхів під Корсунем? Я не давно читав про нього в хроніці... — розговорився хлопець.

— Так... може й родичі... якісь дуже далекі... — бентежився Костик. Аж Ростик йому допоміг:

— Ну, а ти хто такий?

— Я Грицько Орличенко. Батько взяв мене з собою сюди, в батуринську палату, бо в батька важлива нарада з ясновельможним...

— З паном гетьманом цього й тогочасної України. Іваном Степановичем Мазепою? — перебив йому Костик.

— Та з ним же! Іншого гетьмана в Україні немає! Я сидів у сінях з сердюками, а вони розказували, що тепер треба дуже уважати, бо Меншіков всюди своїх шпигів понаставляв. Дядько Чуйкевич щораз розсилав стежі, щоб слідували... То й я задумав обійти кругом палату й сад — та собі пошукати, може якого приловлю...

— Коли так, то ми з тобою! — закликав притьмом Ростик. Щось добув із скритки з приладдям і вже обидва прямували за Грицьком туди, де білів у темряві високий

будинок.

— Треба тихо йти... — повчав шепотом Грицько.

— А вже ж, що не голосно! Цієї штуки нас теж учили в таборі! — пробурмотів Ростик, але Костик сіпнув брата за ріжок новацької хустини і той замовк. Нараз поклав руку Грицькові на плече, щоб той зупинився.

— Бачиш там? — показав пальцем кушч під самим вікном.

І справді, там щось заворушилося поміж листям, та так, що ледве можна було пізнати.

— Ой Боже, та це ж вікно канцелярії самого ясновельможного! — злякався Грицько. Костик помітив, що, хоч у вікні було темно, то попри раму продиралось кілька променів. Видно, там світилося, тільки вікно було заслонене.

— Ми зараз вистрашимо це лихо звідтіля! — обіцяв самопевно Ростик.

— А як ти це зробиш? — питав недовірливо Грицько.

— Я вже знаю такий спосіб! — нахвалявся Ростик і, навіть, сіпання за хустину не помагало. — Тільки йдіть за мною!

Ішли тихцем один за одним. Кожен вступав у сліди попередника, щоб не чути було кроків. Підкралися зовсім близько. Ростик блиснув враз ручним ліхтариком просто в очі того, що стояв у кущах, приклавши вухо до стіни.

Той, осліплений, крикнув з переляку й підняв руки, щоб закрити ними очі. В ту ж мить всі три хлопці кинулися на нього, повалили на землю та ще й посідали йому на спину.

— Варта! Варта! Москаля схопили! — зарепетував Грицько.

Надбігли сердюки з смолоскипами та з оголеними шаблями, схопили шпиґа попід руки. На ньому була порвана рубаха, а волохата шапка завсім перекривилася на голові.

— Що це у вас за порядки, що дозволяєте пацанам жартувати з слугами світлішого князя Меншікова? — розкричався він.

А такі порядки, що зараз підеш з нами до свого світлішого! Перекажеш йому, що в нас, в Україні, чесні люди попід чужими вікнами не підслухують! — відрубав йому козацький сотник, начальник варти, та дав знак рукою, щоб сердюки відвели москаля.

ПРИСЯГА

— То це ти зробив, Грицьку? — спитав сотник.

— Я та не сам! — запевняв Грицько, а щоки аж палали від радості. — Гляньте дядьку, які в мене побратими знайшлися! — Він схопив Ростика та Костика за руки і міцно потряс ними.

— Це ми втрюх його приловили!

— Гарно, хлопці! Видно, ще будуть з вас добрі козаки! — погладив їх по головах сотник. — Розкажу про це ясновельможному!

— Пане... пане сотнику, а чи не можна б так... чи не можна б нам самим побачити пана гетьмана? — попросив тремтливим голосом Костик.

— Воно, звичайно, можна, а ще коли йдете з його хрещеником, Грицьком, — відповів заклопотано сотник. — Та тепер у нього важливіші турботи. Але побачимо —

йдіть зі мною в палату, підождете.

В сінях горіли свічки у високих ліхтарях, а на ламах попри стіни сиділи сердюки та джури. Біля важких різьблених дверей стояли на варті козаки з списками напоготові.

Хлопці сіли й собі на лаву. Вмить Костик з Грицьком завели розмову, мов давні знайомі.

Правда, Грицько довго не міг зрозуміти, як це так, що Ростик з Костиком приїхали з майбутнього, хоч на Костикові був каптан короля Данила, а в авті — стріла отроків князя Володимира. Знов же Грицько мав що розказувати, як то він учиться їздити верхи й орудувати шаблею, і латини, і греки, і німецької мови. Розповів, що читав в "Ойропейше Фама" про ту дивну землю Америку, звідки приїхали Ростик і Костик. І що був у Могилянській Академії, на театральній виставі про князя Володимира, отого самого, що його хлопці бачили живого.

Костик випитував про всю генеральну старшину, та про запорізького кошового Костя Гордієнка, та де саме тепер стоїть король Карло Дванадцятий з своїми шведами.

Грицько розказував і дивувався, що Костик так добре все знає, а Ростик сидів збоку та поглядав на них вовком.

— Треба мені було менше приглядатися до телевізора, коли мама не дозволяла, — думав гірко, — зате більше читати разом з Костиком. А то тепер не вмію ні про що говорити з Грицьком і сиджу, мов три осли разом.

Довше годі було сумувати, бо з-за дверей почувся такий грімкий голос, що всі стрепенулися:

— Як ми повік Господа молимо за батька Богдана, що визволив нас із ярма ляхського, так тебе, Іване Степановичу Мазепо, проклинатиме повік вся Україна, коли не ви зволиш нас із московської неволі!

— Це старенький полковник Апостол! — прошепотів Грицько. — Ніхто, крім нього, не поважився б так говорити з гетьманом!

Та з-за дверей почувся другий голос, теж старечий. Він був дуже могутній, а Костикові здавалося, що його мусіло бути чути всюди.

— Присягаю вам, панове старшино, що, поки ця шабля та ця гетьманська булава в мене в руках, буду боротися проти антихриста московського за права та вольності козацькі, за Матку нашу, милую Отчизну Українську!

Костик стояв, мов закаменілий, тільки по спині немов мурашки бігали від хвилювання. А голос лунав далі; те могутніший:

— Присягніть і ви на хрест Божий, що нашого святого діла нікому не зрадите, що разом зі мною виступите в бій за правду — аж до кінця!

— Ох, якби так наш братчик знав, що я чую голос самого гетьмана Мазепа! — думав нишком Костик.

— Присягаємо! — загуло за дверима. Мабуть чимало було людей у гетьманській канцелярії! Костик сам не стямився, як підняв два пальці правої руки, немов до новацького привіту, та прошепотів і собі: — Присягаємо!

Прошепотів і вмить оглянувся, щоб Ростик або Грицько не помітили й не сміялися

з нього. Але Ростик теж стояв струнко, як юнаки в таборі, і вдивлявся у заповітні двері. А Грицько добув з-за пазухи золотий, розписаний філіграном хрестик і поцілував його побожно.

Костик промовив і аж сам своїм вухам не міг повірити:

— А чи знаєте, що за ці слова буде славити гетьмана Мазепу вся Україна аж до того часу, коли ми живемо, і, мабуть, куди довше: повіки і віки?...

І далі стояли всі мовчки. Та не лиш вони. Джури та сердюки теж стояли нерухомо, немов у церкві, витягнувши до половини шаблі з піхов.

ХТО ЇДЕ, А ХТО Ї ОСТАЄТЬСЯ...

Так проминуло кілька хвилин, а тоді відчинилися важкі двері і з них стали виходити один за одним достойні сивовусі старшини.

— Апостол... Ломиковський... Зеленський... Чуйкевич, батько того сотника, що ми з ним говорили... Войнаровський, небіж пана гетьмана, — пояснював Костикові Грицько. — Оце дядько Герцик. А мій батько певно зали шився ще з ясновельможним. Вони завжди щось так довго обговорюють...

Коли це став перед ними сотник Чуйкевич:

— Я тількищо розказав ясновельможному, як ви зло вили московського шпигуна, і пан гетьман хоче сам з вами говорити!

Костик обтягнув на собі каптан, а Ростик поправив на шиї хустину, що геть була перекинулася в бою.

Гетьманська кімната була вистелена дорогими килимами, а на стінах висіла різна зброя. Коли Костик туди ввійшов, йому хотілося перехреститися, немов у церкві.

Гетьман, високий та величній, стояв за важким різьбленим столом і кінчав саме розмову з генеральним писарем Орликом:

— Так, отже, Пилипе, постарайся вислати якнайшвидше гінця до короля Карла з листом, що я напишу до нього.

Йому треба знати про нашу сьогоднішню постанову...

Та тут Грицько підбіг жваво, поклонившись у пояс гетьманові:

— Пане гетьмане і ти, батьку! Коли вам треба доставити цю вістку якнайшвидше, то мої ось побратими мають такий віз, що їде без коней, а швидко, мов блискавиця.

— Так, це правда, пане гетьмане! — відважився під твердити і Костик. — Ми маємо його і можемо зараз по казати.

— Такий віз, кажеш? — спитав уважно гетьман і не мов прошив хлопців поглядом своїх дивних очей. — А правда воно, чи вигадка?

— Ясновельможний пане гетьмане! — споважнів нараз Грицько. — Ти добре знаєш, що Орличенкові можеш завжди вірити!

— І нам! І нам, ми ж новачки! — запевнили навипередки Ростик з Костиком.

Гетьман подбрішав і навіть усміхнувся:

— Ха, ха, то хто ж уже каже, що не віримо? Звичайно, віримо, тільки ти, Пилипе, піди зараз з ними та провір, що це за диво. Може й справді воно нам пригодиться?

Коли йшли в сад, Костикові весь час морозило шкіру, що подумали б про них, якби

так москалі тим часом вкрали авто або якби само поїхало — бо хто його може знати?

Та ні, авто стояло, де його залишили, і пан генеральний писар довго й уважно розглядав його з усіх боків. Розпитував Ростика, казав показати собі, як воно їде та чому. Тепер Костик тільки присвічував ліхтаркою, а Ростик торохкотів, мов накручена забавка, все, що знав про авта. І споглядав скося на Костика, мовляв: — Я теж щось знаю!

Врешті Грицьків батько похитав з признанням головою, і вони всі повернулися в палату. Там щось довго перешіптувався з гетьманом, аж рішили: їхати можна. А щоб вістка дійшла певно, рівночасно виїде до короля в Інфлянти другий гонець, на коні, передягнений за пиворіза.

— Які ви щасливі, що поїдете! — зідхнув з жалем Грицько. І враз Ростикові щось блиснуло в голові:

— То їдь ти з Костиком, а я остануся тут. Мені тут добре між козаками. А ви обидва такі вчені, вам тільки б послами бути!

— Та що ти, брате? — Костик підскаочив, мов опарений. — То ж ти вмієш їздити автом, не я!

— Ти ж бачив, як я їду, а я щераз тобі докладно все покажу! — настоював на своєму Ростик.

— А що буде, коли тебе тут знов спитають про історію? — попробував останнього рятунку Костик.

— Йди, ти зі своєю історією! Тут не академія, а я й без того розкажу козакам багато такого, чого вони не знають! — оборонявся Ростик.

А Грицько цілував батька по руках:

— Батьку, батечку рідний, пустіть мене з Костем! Ми до вечора повернемося, самі побачите! Таж не сидіти козакові весь вік на запічку!

— Хай їде! — вирішив справу ясновельможний. — Час йому привчатися до державного діла.

Заметушилися. Гетьман відійшов писати листа. Пан писар казав Грицькові, як та куди їхати, кого обминати, в кого просити помочі. Ростик знов пригадував Костикові, де гальма, де газ, де світла в авті.

Тим часом вже й засвітало. Стало видно різьби та дивні штукатурки гетьманської палати. Та ніколи було їх розглядати. Костик з Грицьком вже сиділи в авті. Пилип Орлик поцілував свого сина в чоло: — їдьте з Богом та повертайтеся щасливо! Хлопці поклонилися ще раз ясновельможному, що стояв на ґанку, держачи руку на плечі Ростика. Тоді Костик перехрестився і включив мотор. Авто рушило. Сердюки відчинили браму, і хлопці виїхали на дорогу. Тільки тоді щось дивно стиснуло Костика біля серця.

І ЗНОВ НЕ ТУДИ!

— Костю, Костю, я ще не їхав так швидко ніколи н житті! Поглянь, як дерева втікають від нас, немов налякалися! Ото матиму то розказувати братам та сестрам! — трохи не плескав у долоні Грицько.

А Костик стискав обіруч керму та думав, що було б, якби так нараз домелося

сповільнити біг чи скрутити чи що...

Гуси втікали перед ними з г'єготом з дороги, собаки по селах гавкали, але не важилися підбігати ближче, а сині круторогі воли приставали здивовані на шляху. Коли ж хлопці зустріли загін козаків, один кінь таки сполошився. Якби не те, що козак умів добре правити конем, був би полетів па землю! Діти приглядалися до них цікаво, а жінки подекуди навіть хрестилися, побачивши на дорозі таке диво....

Костик уже поволі привикав до авта та мав час і розглянутися кругом.

— Як тут чудово, у вас... у нас, в Україні! — говорив Грицькові. — Стільки квітів по городах, хоч уже її осінь, дерева в садах так і гнуться від овочів, а села такі всі чисті, білі. І дихати якось так легко... Мені ще так ніколи не було...

— Гарно було б, та москалі жити не дають! — міркував Грицько. — Та пожди, ще поб'є їх наш ясновельможний, як колись гетьман Виговський під Конотопом!

Та враз шлях перед ними покритися густою курявою.

— Грицю, що це таке? — спитав Костик занепокоєний.

— Зараз погляну! — Грицько приклав долоню до чола. Та враз аж скрикнув:

— Ой, вже бачу! Це сам цар Петро з своїм почтом! Пізнаю його кариту! Женуться в Батурин, мов навіжені!

— Лихий їх надніс! — буркнув Костик, провірюючи зором усі гудзики і стрілки в авті та міркуючи, що йому треба буде зробити.

— Господи, а якби вони знайшли гетьманського листа в мене!? — і Грицько схопився за груди, де мав зашитого листа. — Хоч він написаний тайним письмом... Костю що тепер буде?

— Не журись! — відповів через плече Костик, та так відважно, що аж сам злякався. — Я прискорю біг, і вони мусітимуть розскочитися. Ми вже раз так... біля Дорогичина...

Та враз замовк. Тиснув і тиснув ногою дошку прискорювача, а вона не подавалася. А тут царська валка була все ближче та ближче... Під дошкою застрягло щось тверде і заваджало і не можна було...

— І буде знов, як казав Ростик! — подумав гірко та натиснув чарівного гудзика.

— Ха-ха-ха! А то розженемо їх, як тих гусей недавно!

— розсміявся Грицько, коли авто метнулося, мов навіжене.

Та Костикові було не до сміху...

— Не розженемо, Грицю, та й самі до королівської кватири ніколи не доїдемо....

— Як "не доїдемо"? Нам же треба листа передати! Що ми скажемо ясновельможному, коли не довеземо листа?

— Нічого не скажемо, бо, може, і ясновельможного вже більше не побачимо, — відповів нахмарено Костик. — Я мусів натиснути чародійний гудзик, і тепер авто несе нас, куди само хоче...

— Як, ти навмисне таке зробив?! — спитав Грицько і аж сльози заблисли йому в очах.

— То ти, Грицю, міг таке про мене подумати? — спитав вражений Костик. — Я ж хотів натиснути прискорювача, а тут щось залізло під нього, щось... Костик запхав

голову під керму і за хвилину держав у руках отроцький лук.

— Бачиш, що це було? Ось я його зараз... — і хотів жбурнути луком якнайдалі від авта. Та Грицько придержав його руку:

— Залиши! Куди б ми не поїхали, добра зброя може всюди придатися! Ні, Костю, я вірю, що ти не міг інакше зробити! Я не хотів тебе вразити, пробач...

— Та й брата свого я там лишив, — засумував Костик.

— Вперся, щоб я їхав, а тепер сам останеться там навіки.

Він певно знав би був щось таке розумне порадити, щоб не понесло авта... Ти знаєш, він усе вміє зробити... І я мого дуже люблю, хоч він не вміє історії ні в зуб...

— Ти не журись! — став нараз потішати Грицько.

— Коли наше авто таке чарівне, то якось удасться нам мого завернути. А покищо я з тобою та ще й при шаблі...

Та враз Грицько закашляв і став протирати очі руками. Костик теж почув, що його щось запекло в очах, а поміж зубами заскреготів пісок.

— А це що..., кахи... за лихо? — вимовив через силу Костик. — Я й не чув... кахи, кахи... — аж давнися, — щоб в Україні були такі піски... Такі руді... кахи, кахи, а щезни ти, маро!

Костик насилу упинив авто. Враз біля них де не взявся вусатий чоловік у синьому однострої з червоними нашивками, в заялозену білому кашкеті без дашка. Обох мого рук чіплялися півнагі, темношкірі хлопчики в ширококрисих капелюхах.

КАРАЮСЬ, МУЧУСЯ, АЛЕ НЕ КАЮСЬ!

Костик поглянув, поглянув, щось собі погадав, а далі вискочив з авта понад замкнені дверцята та впав на коліна в пісок:

— Батьку, батьку наш Тарасе, Кобзарю наш! — ледве вимовляв, так билося в нього серце.

Тарас пустив руки хлопчиків і підійшов до Костика:

— Ти з України, дитино? Яка це лиха доля закинула тебе у ці киргизькі степи так, як і мене?

— Не лиха доля, ні! — відповів через силу Костик. — Це тільки якось так дивно сталося, що я міг приїхати до тебе... відвідати тебе... поклонитися тобі...

— А давно ти з України, сину?

— Та ні, я не з України... то значить так, з України!

— І давно, ще за гетьмана Мазепи, — плував Костик, — а тепер я з Америки. Там поставили тобі пам'ятник у столиці у Вашингтоні, а другий у Канаді в Вінніпегу, справді... Я ще маю навіть пропам'ятну відзначку на однострої... — хотів показати відзначку, та враз згадав, що його однострій і досі ще, мабуть, зашивають у Дорогичині...

— Пам'ятник? Мені пам'ятник? — не міг надивуватися Тарас Шевченко. — То хіба ж мене не забули? Думалося, всі мене забудуть тут, на чужині, а то бач: пам'ятник та ще в такій далекій землі...

— Ніхто тебе не забув, батьку, ніхто! — запевняв Костик. — Я ось народився вже в

чужій землі, а твого "Кобзаря" читав і знаю напам'ять:

Наша дума, наша пісня

Не вмере, не загине.

Ось де, люди наша слава,

Слава України!

— проказав гладко, мов із книжки читав.

— Господи, таке слово почути мені! — радувався Тарас. — То не забули, кажеш?

— Ні, ні, всі українці в усьому світі пам'ятають тебе, навіть большевики, і ті не можуть сказати, що ніби тебе не було!

— Большевики? А хто це такий?

Тут Костик мусів призадуматися, поки знайшов відповідь:

— Це москалі та інші такі зайди. Нахлинули вони на нашу землю вже у двадцятому столітті. Вони і в Бога не вірують, і кривда від них Україні ще більша, як та, що ти описав у своїх віршах! Та й тебе самого... та, ні я тобі цього не можу сказати... — зацукався нараз Костик.

— Та до того часу я буду вже давно мертвий! Що ж вони мені мертвому можуть вчинити? — усміхнувся зболіло Тарас.

— Хреста з твоєї могили зняли та ще кажуть... ще кажуть, що ти їх! — знайшов урешті Костик, як сказати.

— А отакого то й повік не буде, — відповів поважно Тарас, — щоб я був з тими, хто людей кривдить! Та, коли вже до такого лиха дійшло, то може вже недалеко той час, що Бог змилується над нашою землею та допоможе, що запанує в своїй хаті своя правда і сила і воля... Може ви ще цього доживете... Та пожди, хто цей козарлюга, що з тобою?

— Ти, батьку, його знаєш, бо про гетьмана Мазепу вірші писав! — розговорився Костик. — Це син генерального писаря Пилипа Орлика, Грицько! Нас послав гетьман Мазепа з важливим листом до короля Карла, знаєш...

— Знаю, знаю, читав у літописах та від кобзарів чував... — відповів задумано Тарас. — Тільки, як це так: ти з чужини та ще на стільки років пізніше, а він з Батурина та ще півтора віку тому... А разом ви, неначе побратими...

— Ми ще не побратими, та зараз будемо, коли ти, батьку нас поблагословиш! — заговорив нараз скороговіркою Грицько, вискакуючи з авта. — Коли дозволиш, батьку, то ми зараз тут перед тобою обмінємося хрестами, а ти нас поблагословиш.

Костик дав Грицькові свій хрестик від Першого Причастя, а Грицько йому свій, прикрашений філіграном. Тричі поцілувалися та поклонилися в пояс Шевченкові.

— Благословлю вас, мої сини! — промовив Шевченко врочисто. — їдьте далі в світ та пам'ятайте, що слава козацька не пропаде, коли ви, діти козацькі, її не забуватимете!

— Батьку, — перервав неспіливо Костик, хоч старшим переривати не годиться. — А чи міг би ти сповнити нам ще;одно прохання?...

— З дорогої душі! Що ж міг би я для тебе зробити? Я вбогий солдат, і навіть усі мої

олівці забрав учора унтер при обшуку, щоб я не міг ні словечка написати...

— Я маю олівець і записник і прошу тебе, напиши мені щонебудь у ньому! Олівець я тобі опісля залишу! — живо підхопив Костик. — А коли приїдемо сюди знов, я привезу тобі цілу коробку.

Костик добув з кишені штанят свого новацького записника та олівця і простягнув поетові. Тарас узяв їх і задумався:

— То ви в чужину їдете хлопці, чи як?

— Мабуть, що таки так! — похнюпився Костик.

Шевченко щось швидко написав у записнику та віддав його Костикові. Костик подякував, поцілували обидва Тарасові руки та вже сіли в авто, коли Костик ще щось собі пригадав. Попорпався ще раз у кишені штанят і добув звідтіля два новенькі, блискучі грошки.

— Це тим киргизикам, що розважають тебе, батьку, на самоті! — сказав. Хлопчики підхопили блискучі монети майже на лету і стали аж пританцьовувати з радості! Тоді Костик завів мотор. І вони рушили, збиваючи цілі тумани куряви.

А ЧАСОМ І ЛУК ПРИГОДИТЬСЯ!

Грицько ще довго оглядався поза себе, хоч уже давно не було нічого видно. Врешті спитав:

— Скажи мені толком, хто це був той батько, що нас благословив? Він здався мені зразу такий, немов рідний. І тобі, здається, він не чужий?

— Де вже там чужий! — перекрикував Костик шум вітру. — Він рідний кожному українцеві, бо це ж наш найбільший поет, Тарас Шевченко. Народився він приблизно через сотню літ після того, як ми гостювали в Батурині...

— А що він нам написав? — допитував знов Грицько.

— Добудь записник з моєї кишені та прочитай! Я боюся випускати керму з рук, а то ще хто знає, куди заїдемо.

Грицько добув, кинувся читати, та враз посумнів:

— Пожди, тут літери якісь ніби трохи інші, але... о, вже пізнаю:

Учітєся, брати мої,

Думайте, читайте,

І чужому научайтєсь,

й свого не цурайтєсь!

— прочитав поволі, але гладко.

— Бачиш, як він знав, що нам написати! — зрадів Костик. — Ми всі вчимося чужого в чужій школі, а українського в українській, і українське любимо найбільше! Тепер і ти так будеш...

Нараз авто зупинилося, а на хлопців повіяло таким холодом, що вони аж присіли. Та й не диво, бо кругом лежав на вулиці сніг, а дерева уздовж хідників були покриті густим інеєм. І люди, що поспішали кудись всі в одному напрямі, були теж одягнені зимовому.

— Чого це ми станули? — спитав здивовано Грицько, а ніс його почервонів, мов у

Діда Мороза.

— Бачиш, наше авто таке розумне, що завжди стає там, де діється щось цікаве... — відповів Костик не без гордості. — Видно, й тут щось таке станеться, — говорив та водив кругом очима, щоб збагнути, де вони. Та враз гукнув:

— Та це ж Київ! Я пригадую з своєї географії образок Софійського Майдану з пам'ятником гетьманові Хмельницькому на коні! Це тут мусить щось статися, висідаймо з авта і ходім!

Вже мали йти, коли Грицько заговорив поважно, немов дорослий:

— Костю, тут іде так багато вояків; мабуть, воєнний це час! Я ось при зброї, але ти краще візьми свого лука.

Хто знає, чи не пригодиться!

— Пхе, що там лук! — махнув зневажливо рукою Костик. — Тепер луками ніхто не воює! Це вже недалеко тих часів, коли я житиму. Ось бачиш там їде авто, подібне до нашого, тільки велике... Одно, друге... — та враз аж стрепенувся..

— О, я пізнав його! Це напевно він! Це він їхав у тому авті! Хай тобі буде й лук, уже його беру й біжим! Так, це певно буде те, що я думав!

Перевісив собі лука через плече, вхопив стрілу і потягнув Грицька за собою, розпихаючи юрбу.

Та коли вийшли за ріг, на Софійській Майдан, Костик зовсім зник. На майдані стояла така юрба людей, що хлопці бачили тільки плечі шинель та кожухів перед самими своїми очима, і нічого більше.

— Грицю, ми так нічого не побачимо! — промовив винувано.

— То вилізьмо на який будинок! Вони тут високі, мов козацькі фігури! — порадив ділово Грицько, розглядаючись кругом.

— А й справді! — зрадів Костик, і вони вскочили у найближчу браму. Що підіймалися на поверх вище та виглядали у вікно на площинці, то ширше розкривався перед ними вид на майдан, замаєний синьо-жовтими прапорами,

на трибуну на ньому та на відділи війська, що за маршували струнками лавами.

— Козаки, Костю! Козаки! — радів Грицько, вихиляючись з вікна на третьому поверсі.

— А так, Грицю! Це знов ожило козацтво, ожила Україна! Так, як цього хотів наш гетьман Мазепа! — говорив Костик, і аж духу йому не ставало. — А той, що я його пізнав в авті — то Головний Отаман Симон Петлюра. Так, я не міг помилитися! — та враз затих. Попри них сходили згори два чоловіки в кашкетах з заверненими вгору козирками.

— Чуєш, Ванька, ти розкидай свої летючки поміж січовими стрільцями, а я піду поміж полуботківців! — говорив один.

— А мені мало, ти мені ще додай! — відповів другий.

І стали передавати один одному пачки летючок. Хлопці припили, мов прилипи до темного кута коридору, їх не помітили. А коли незнайомі пройшли, Костик кинувся, мов кіт на мишу, на одну летючку, що виховзнула їм з рук і біліла на підлозі.

— Вся влада Советам... Не воюйте за Україну... Україна й Росія мусять остатися разом, як були досі... Хай живе товариш Ленін! — прочитував Костик і личко в нього багряніло від люті. Врешті зім'яв летючку, кинув її на землю та став топтати ногами.

— Бачиш, Грицю, це ті большевики, що про них я розказував Тарасові! — говорив він здивованому Грицькові.

— Це ті ж самі москалі, що й за царя Петра! Ось так їм, ось так!

— А ти не лютуй, а краще подумай, що нам зробити, щоб вони не роздали цих летючок! — відповів Грицько так розумно, що Костик аж засоромився. — Ходім, погляньмо у вікно, може ще вдасться нам їх пізнати!

І справді, віднайти не було важко, вони тількищо вийшли з брами.

— Та що нам зробити, щоб їх помітили? Поки ми збіжимо вниз, вони будуть вже хто зна, де! — заклопотався Костик.

— Давай сюди лука! — відповів зосереджено Грицько, та відчинив вікно. Костик подав йому слухняно лука й стрілу. Грицько нап'яв лука, націлився на площу, мірив хвилин ку, а тоді стріла свиснула та вп'ялася просто в плечі одного з большевиків.

— Ав-ву! — закричав той від болю й несподіванки та зупинився. Люди оглянулися здивовані. А хлопці не гаяли часу:

— Большевик! Большевик! У нього летючки! Ловіть його! — зарепетували обидва з усіх сил, вихиляючись з вікна аж понад вулицю. Юрба заметушилася, надбігло кількоро військових. За хвилину большевики вже тріпоталися в їх руках, а з-під курток у них повисипалися летючки.

— Славно, славно! — гукнув Костик. — Біжим униз — тепер вже можна! — і обидва сіли на поруччя та з'їхали сходами вниз, — аж зашуміло за ними!

НАЙРІДНІШИЙ ДІДО!

Коли добігли на площу, большевиків уже не було, їх відвели під вартою. А стрункий старшина стояв з кількома вояками, держав стрілу в руці та розпитував людей, чи не бачили, хто це стріляв.

— Це, Грицю, січові стрільці, — пояснив Костик, — я бачив їх в "Історії Українського Війська"!

— Це, може, ви, хлопці, стріляли — звернувся до них старшина. — Бо й одягнені ви, мов на історичну виставу!

— Так, це ми, ІЗ оцього вікна... То значить, не ми, а він, Грицько Орличенко... — Костик притягнув Грицька ближче до гурту.

— Грицько Орличенко? — підморгнув старшина. — Бачу, що він не лиш одягнений по-козацьки, але й стріляти так вміє, та і зветься по-козацьки! А ти хто такий? — звернувся до Костика.

— Я новак Костянтин Гармаш! — зголосив Костик, стаючи а струнко.

— Що, що? — здивувався старшина. — Тобі на ім'я так само, як і мені?

— А так, бо ви мій дідо, сотник січових стрільців, Костянтин Гармаш! — випалив одним віддихом Костик. — Батько розказував мені не раз про вас!

І Костик аж сам себе похвалив, що він до цього догадався. Та дідо не міг нічого

йому відповісти, бо кругом почулися голоси:

— Цитьте! Цитьте! Дайте ж слухати, що там говорять!

Дідо посадив обох хлопців собі на рамена, і Костик бачив добре трибуну та всіх, що стояли на ній: отамана Петлюру і професора Грушевського. Його пізнав зараз по великій бороді. І Костик навіть не зчувся, як повторював півголосом кожне слово Універсалу, що лунало з трибуни крізь морозне повітря:

— "...Твоєю силою, волею, словом... на землях Українських Самостійна Українська Республіка... Сповнилася одвічна мрія батьків і дідів наших..."

— Так, так мене вчили в школі! Зовсім так!

Хотів сказати це Грицькові, та Грицько не помічав нічого, весь заслуханий та задивлений у те, що там діялося. Костик чув, як міцна дідова рука придержувала його, чув слова, що лунали над заслуханим морем голів, і подумав, що рад би остатися тут назавжди.

Аж коли залунало "Ще не вмерла", дідо поставив їх обох на землю, і всі стали струнко, а Костик добре пильнував, щоб зробити це так, як і дідо.

— Чули ви, хлопці? — промовив радісно дідо, коли вмовкли останні слова пісні. — Та тепер час мені до моїх стрільців, а вам додому. А втім, — де ваш дім?

— Його — в Батурині, а мій — у Нью Йорку! — відповів зовсім спокійно Костик. — Але ми хочемо остатись тут і побачити, що буде далі. Правда, Грицю?

— Авжеж! — підтакнув живо Грицько. — Я хочу жити у вільній Україні!

— Жарти в голові! — засміявся дідо. — Але таки не хочу залишити вас без опіки. Часи тепер небезпечні — таких большевиків, як ви ось зловили, намножилося всюди...

— Коли ж я хочу бути під Крутами, і в Бересті при підписуванні договору і хочу почути за рік проголошення Соборности!..

Та дідо нахмарився.

— Ні, ні хлопче! Кажі краще, як мені допомогти вам дістатися додому! Бо, хоч не знаю, який ти мені внук, коли в мене ще й сина нема, то все таки ви браві хлопці і до вподоби мені. Ну?!

Це "ну" було таке поважне й вояцьке, що Костик притих.

— У нас є таке авто, що може завезти нас додому. Ось там, зараз за рогом майдану...

— Гарзд, я проведу вас ще туди!

Дорогою Костик намагався розказати дідові все до-ладу, що він син його сина Романа і що має брата Ростика. Коли Костик знов сюди приїде, привезе дідові світлини їх усіх. І бабусі, що тепер живе у них...

Та диво, дідо ніяк не розумів його, хоч дідо повинен бути ще мудріший від тата!

— То це ваше авто? Гарненьке собі! — сказав, коли хлопці вже сідали в нього.

— Ну, їдьте з Богом, а оце вам на пам'ятку стрілецькі відзнаки. На згадку про те, як ви стріляли ворогів України!

І дав їм обом) по такій справжній кругленькій відзначні з тризубом...

— Дякуємо, дідусю, дякуємо... — аж не вмів дібрати потрібних слів Костик. Натиснув чарівного гудзика. Ждав, що колеса зафуркотять і зашумить знайомий вихор,

коли це... не сталося зовсім нічого! Потиснув ще раз — це ж саме!

— Не хоче їхати? — спитав заклопотано дідो.

— Щось сталося, я не знаю... — зніжковів Костик. На раз глянув на стрілку збірника з бензиною:

— О, вже знаю! Не стало бензини! Стрілка стоїть нижче зера!

— Щастя ваше, що це не сталося десь по дорозі! — сказав дідо. — Пождіть, може мені вдасться вам допомогти!

Дідо зник серед натовпу.

— Ти розумієш усе, Грицю? — питав Костик, коли дідо віддалився.

— Розуміти то я розумію, тільки не знаю, чому треба було аж стільки літ ждати, щоб проголосити самостійну Україну, коли вже наш ясновельможний виступив за неї про ти царя...

Костикові стало гаряче, хоч віяв морозний вітер. Хіба сказати Грицькові, що далі сталося? І добре, що надійшов дідо з коновкою в руках, то не треба було відповідати.

— Ваше щастя, хлопці! Водій авто Симона Петлюри мав трохи бензини в запасі і позичив мені.

Костик спостерігав, як дідо переливав бензину до збірника, і враз дуже затурбувався:

— А як же ми віддамо йому її?

— Виростете, то й віддасте! — засміявся дідо. — А те пер час мені до моїх стрільців. Прощайте!

Міцно стиснув, поцілував голови їх обох і швидко відійшов. Костик натиснув гудзика, хоч дуже нерадо, та зараз таки пожалів цього. Бо вже тільки здалеку почув, як дідові стрільці співали, відмаршовуючи з майдану:

— Хто живий, вставай, Боронити край!..

А він цю пісню так дуже любив!

ХТО ЙОГО ТАМ ПОВІСИВ?

— А тепер куди їдемо? — питав розохочений Грицько.

— Якби ж то я знав!. — призадумався Костик. — Авто не питає, а везе само, куди хоче. Коли б хоч спинилося у Львові в Листопадові Дні — там я побачив би свого другого діда Володимира, що відзначився в бою за цитаделю.

А потім, може, заїдемо до Хусту. Там теж проголосили, то значить... проголосять Українську Державу...

— Ой, Костю, якби ти знав, який я вдячний, що ти взяв мене з собою, і за все, що я бачив і ще побачу... — розговорився Грицько, та враз мусів замовкнути.

Щастя тільки, що на цей раз ніщо не попало під гальму, і Костик міг спинити авто саме вчас, щоб не перевернуло ялинки в його таки кімнаті.

— А куди ми тепер заїхали? — став здивовано розглядатися Грицько.

— Просто до моєї хати на Святу Вечерю! Я, здається, чую вже навіть запах тих усіх ласощів, що мама з бабусею та з тіткою напекли й наварили! — показав Костик не без

радості. — Це, бачиш, Грицю, моя кімната! А тепер буде і твоя! Не погорди ж моїм хлібом-сіллю!

— І вже нікуди звідсіля не поїдемо? Повік останемо тут на чужині? — спитав якось дуже розчаровано Грицько.

Костик мусів подумати хвилинку, поки відповів:

— Коли добре подумати, то не така тут і чужина, коли вчимося в українській школі, чи дома з батьками, чи на сходинах у рою. Ти будеш належати до нашого роя, правда? Тоді дістанеш такий однострій, як бачив ти на Ростикові... — і враз Костикові немов світ потьмарився. — Боже, а що я скажу мамі, що не привіз Ростика?!

Та, Грицько, здається, його й не чув. Він кинувся до полицок з книжками.

— Ой, стільки книжок я не бачив навіть у нашій бібліотеці в Батурині!

Вмить став навколішках біля полицок та став перегортати книжку за книжкою, так, що й не бачив, що діялося кругом нього. А щось таки діялося!

У вікні нараз потемніло, і щось, неначе велетенське біле вітрило залопотіло об шибу. Рівночасно залунав плачливий голос:

— Рятунку! Рятунку-у-у-у!

Костик метнувся, немов поцілений стрілою, виглянув у вікно й побачив, що не помилився: це справді Ростик кликав. Це Ростик висів на мотузках легкопада вниз, де, може, на висоті п'ятого поверха, а сам легкопад зачепився за пожежні сходи біля їх вікна. Ростик кричав, вився та розмахував у повітрі ногами, так, що ставало смішно. Але Костикові ніяк не було до сміху! Він скочив, стягнув за собою глечик з квіткою з підвіконня, перевернув крісло і вже стояв біля телефону в передпокої та накручував "зеро", щоб дати знати про небезпеку.

— Будь ласка, присилайте пожежну сторожу з високими драбинами! — закликав, як тільки пролунав голос телефоністки.

— У вас пожежа?

— Ні, тільки мій брат висить у повітрі! Швидко, швидко!

— Коли хтось там висить, я викликаю теж і поліцію, і лікарську допомогу! — відповіла телефоністка. — Тільки скажіть де, на якій вулиці?

Костик не міг пригадати собі, яка їх вулиця і яке число, а тут кожна хвилина була дорога...

— Біля парку, зараз навпроти пам'ятника... Високий будинок у новому прожекті... Такий білий... — намагався розпачливо пояснити, аж поки не згадав, що вулиця шоста, а число двадцять сьоме. Виговорив все це чимскоріш, кинув слухальце та побіг до ліфту. А ліфт спершу довго барився, потім на кожному поверсі ще хтось входив до нього. А всі дивилися на Костика, мов на яке чудовище не з цього світу.

Коли ж вибіг на вулицю, там був уже цілий ярмарок.

Авта загородили переїзд від рогу до рогу, сирени вили на всі лади, блимали червоні світла, метушилися пожежники, поліціанти, санітарі. Підіймалися вгору складані драбини.

Новинкарі з часописів блимали світлами фотоапаратів. А Ціла їх юрба обступилала

тата, що саме повертався з, за сідання і зовсім не знав, що це мало б значити.

А другим ліфтом уже з'їхали вниз мама з бабунею і тіткою Орисею. Всі були в фартушках, а тітка навіть ніс держала в руках валок від тіста. Щастя тільки, що Ростик уже був у цю хвилину на землі, а Костик держав його за руку так міцно, неначе боявся, що він знов може кудись полетіти.

Тато насилу відв'язався від новинкарів та поліціантів. узяв хлопців за руки і повів у сіни.

— Ми собі ще дома поговоримо! — сказав він коротко. І пішли, а за ними мама, тітка і бабуся, втираючи сльози.

Хлопці вже знали, що це значить „ми собі поговоримо" і були тихенькі, мов білі крілики влітку на хуторі. Аж на четвертому поверсі Костик не втерпів і шепнув поза плечима старших Ростикові прямо в вухо:

— Ти знаєш, Грицько приїхав тут зі мною і остане з нами!

Але ця вістка чомусь ніяк не підбадьорила Ростика, що з спущеною головою дожидав отого "поговоримо"!

І ПРО ЩО ВОНИ ГОВОРИЛИ?

Тато скинув поволі плащ, добув з кишені часопис, увійшов повільними кроками у вітальню, засвітив світло, сів вигідно у фотель... Все це не віщувало нічого доброго. До того ж, коли Ростик оглянувся, побачив, що Костик чкурнув кудись непомітно. Ростик стояв тепер зовсім сам по середині кімнати, з розвіяною чуприною, з повідриваними відзнаками від новацької сорочки, і навіть без хустини на шиї...

А мама, тітка й бабуся стовпилися при дверях та дивилися на нього так жалібно, що йому справді стало дуже жаль себе...

— Ну, що ви там таке робили? Звідки ти взявся там, на пожежних сходах, та ще з легкопадом?

Ростик гриз губи і мовчав.

— Ти бачив, що легкопад взяла до розгляду поліція.

Він же не наш, і з того може вийти велика неприємність!

— готорив далі насуплено тато. А бабуся вже почала, схлипуючи, боронити:

— Та лиши його, Ромцю! Бачиш — біднятко таке на лякане...

Тоді Ростик зібрався на відвагу:

— Вуйко скинув мене легкопадом з літака, і це вуйків легкопад! — випалив, мов з козацької гармати.

— Що?!

— Як?!

— Де?! — засипали його питаннями всі рівночасно.

Мама приклала Ростикові руку до чола:

— Ого, вже знов гарячка! Задовго ковзався вчора на льоду!

— Ні, ні, я зовсім здоровий! — боронився Ростик, скільки сил стало. — Мене справді скинув з літака вуйко Левко та наказав повертатися додому...

— Який вуйко Левко, що ти знов плетеш? — вмішалася в розмову тітка. Але очі всіх

звернулися рівночасно на світлину на фортепіяні.

— Так, так, саме він, навіть у такому однострою! — підбадьорився Ростик.

— Ага! — сказав тато, але з цього "ага" не можна було пізнати, що тато думав. — А де він тебе зустрів?

— Він прилетів по мене під палату гетьмана Мазепи у Батурині! — відповів по правді Ростик і не міг зрозуміти, чого це мама схопилася за голову, бабуся шукала поспішно хустинки в кишені фартушка, а татове обличчя посіріло, мов градова хмара.

І хто знає, то ще було б сталося, якби не вбіг у вітальню Костик:

— Нема! Нема! Ростю, його нема!

— А це що знов за історія?! Кого нема? — заgrimів тато, вже справді лютий.

— Грицька нема! Я обшукав усю кімнату і, навіть, під ліжка заглядав — нема ніде! — кричав Костик у відчаю.

Та, на диво йому, Ростик зовсім не злякався, а відповів спокійно:

— Я знав, що так буде! Вуйко Левко казав, що забере його з собою в Батурин, та ще насварив, що я пустив його з тобою...

— Добре ще, що хоч насварив, так вам і треба! — розжалобилася мама. — А то морочите нас усіх якимись вигадками на сам Святий Вечір!

Бабуся знов хотіла боронити, але Ростик вже знав, що треба сказати:

— Це не вигадки, матусю! Це справді вуйко Левко подарував нам авто за те, що ми віддали наші дарунки від святого Миколая Юркові й Яркові! Це він провадив нас через усю історію, від найдавніших часів. Він і хоронив нас перед небезпеками, він і призначував, де нам зупинятися...

То це так було! — аж підскочив Костик, забуваючи на хвилину свою журбу. Тим часом Ростик продовжував:

Тільки вуйко гнівався, що ми самі хотіли вмішуватися всюди. Казав: "Вам прийдеться змінювати на краще майбутнє, а минулого вже не змінити. Минуле треба тільки пізнати"...

— Так казав? — перепитав повагом тато.

Так, я дуже добре пам'ятаю, тільки що не все зрозумів! — відповів поспішно Ростик. — Він все це мені казав, а про авто...

— Авто, яке знов авто? — спитав грізно тато.

— О, о, пан генеральний писар теж не хотів наді вірити, аж поки сам не побачив! — зрадів Костик. — Воно стоїть під ялинкою, я зараз вам покажу!

Костик кинувся у дитячу, за ним Ростик, неначе хотів його перебігти, а старші за ними, поволі й нерадо. Бабуся переконувала маму:

— Навіщо зараз лікаря, Христенко? Зимні оклади на голову на ніч допоможуть їм напевно!

— Ось ми вам зараз його покажемо, то ви повіри... — гукав Костик, та враз замовк на півслові: авто під ялинкою не було!..

ТАТО І ТЕЛЕФОН

Коли старші увійшли в кімнату, Костик стояв під ялинкою, збентежений докраю, а

Ростик старався пояснити ніби Костикові, а ніби їм:

— Тож вуйко казав, що й авто мусить забрати, а ти за раз хотів показувати...

Тато глянув на посумнілі личка хлопців, потім на килим перед ялинкою і враз промовив зовсім спокійно:

— Правда, авто нема, але я таки бачу щось цікаве тут на долівці!

— Трипільська хатка!

— Наш отроцький лук! Шолом! — скрикнули рівночасно хлопці та кинулися до своїх скарбів. Тато приклякнув разом з ними.

— А оце в мене в кишені відзначка від дідуня Кости!

— промовив уже відважніше Костик, намацавши відзначку в кишені. — І записник Шевченка маю! — похвалився, по мацавши другу кишеню.

— А я маю левику від вуйка і гільзу з набою від Михайлика! Він дав мені, коли ми помагали здобувати тюрму!

— і Ростик добув все це з своїх кишень.

Костика закололо в серці від цікавості, який це Михайлик і яка тюрма, коли це враз кімната наповнилася їдким, густим димом.

— Ой, наша риба! Я зовсім забула про неї! — заламала руки тітка.

— Десь уже зовсім згоріла! — застогнала бабуся.

— Кара Божа з тими дітиськами! — докинула мама, вже в бігу до кухні.

— Так буде краще нам, самим козакам! — підморгнув весело тато, вигідніше розсідаючись поміж хлопцями на килимі. — Ну, кажи Ростю, що це за Михайлик.

— Це той розвідник УПА, що про нього Костик читав книжку! — відповів Ростик, вражений, що його не зрозуміли. — Ми з вуйком допомагали упівцям з нашого літака здобувати тюрму, а большевики так втікали від нашої бортової зброї, що аж валянки губили! — розповідав уже радісно Ростик. — І тоді Михайлик дав мені гільзу, а я йому — хрестика з шиї. Там тепер хрестиків не дістанеш!

— А я проміняв свого хрестика за Грицькового, Орличенкового! — додав Костик, щоб тато краще зрозумів.

І показав свого хрестика.

— А я заміняв свою новацьку хустину за ось це! — похвалився Ростик і добув з кишені зім'ятий кусок паперу.

Костик майже вирвав йому його з рук та став читати:

Любіть Україну, як сонце любіть,

Як вітер і трави і води,

В годину щасливу і в радости мить...

— Ростю, таж цей вірш є в нашій читанці, тільки ми його ще не "брали"! — вигукнув нараз.

— Ба, який ти мудрий! — відгризся Ростик. — Тут його можна і містити в читанках і виголошувати, але там, під большевиками — не те! Сергійко відписав цього вірша тайком від товариша, бо, якби большевики його тепер

знайшли в нього, то ого! Не жити б йому вже більше в Харкові та не вчитись у

десятирічці!

— А ти дав йому свою новацьку хустину? — перепитав тато вже зовсім поважно.

— Мусів дати! Він торкався її, неначе б вона була зі скла. — "Така гарна! — казав, — така вільна! А мій червоний "галстук" так і давить шию..." І я дав... Я, може, не дав би був, але подумай, татку, Сергійко народився того самого дня і місяця і року що ми з Костиком!

Тато похитав головою і став розпитувати одно за одним, все за чергою, де вони були, що робили та щораз повторював:

— Так, так! Зовсім правильно! Вповні згідно з історичними даними!

Навіть Костик не дуже розумів, що це таке "історичні дані", але це мусіло бути щось дуже добре!

І все було б добре, та нараз задзвонив телефон. Татові зовсім не хотілося вставати, аж мама гукнула:

— Ромцю, це хтось по-англійськи, видно до тебе!

Тоді тато викарабкався з-поміж хлопців та всього їх добра і пішов до телефону, а хлопці посунулися за ним, мов дві мовчазні тіні.

— Як прошу? Ага, поліційна станиця? Так, тут Гармаш!

Хлопці переглянулися й захолинули.

— Ага, на легкопаді знайшли знак, щось ніби потрібні вилки? Мої панове, не турбуйтеся, я вже все знаю, все вже вияснилося: мій родич узяв був хлопця на прогулянку своїм літаком...

Хоч у передпокої було темнуватو, то Костик таки побачив на лиці Ростика усмішку від вуха до вуха, а Ростик побачив у брата таку саму.

— Що прошу? — продовжував розмову тато. — Безперечно, я згідний з вами, що це доволі небезпечний жарт!

Так, так, я попереджу мого родича, щоб більше такого не робив! — говорив тато, а хлопці хіхікали вже майже вголос.

Коли ж урешті тато повісив слухальце, Костик з Ростиком повисли вмиль йому на шиї:

— Ти такий наш чудовий, такий прекрасний таточко! Ми ще досі такого не мали! — обіймали його навипередки.

І не знати, чи тато вийшов би живий з їх обіймів, якби мама не згадала, що час готуватись на Святу Вечерю.

Треба було хлопцям помитися з далекої мандрівки, надягнути вишивані сорочки, а при митті трохи пообливати один одного водою в лазничці.

Цю забаву вони дуже любили. Відкрутили кран так сильно, що вода лилася в ванну з шумом і плюскотом, немов мала Ніягара, і вони не чули навіть своїх власних слів. І Ростик сам не знав, чому він нараз насторожився, бо таки щось почув, і то з-за дверей.

— Псст! — приклав він палець до уст. — Чуєш? Вони там говорять у сінях! — замкнув поривчасто кран та припав вухом до дверей.

— Нехай говорять! Хіба ти не навчився в Батурині, що підслухувати не годиться? —

відповів поважно Костик і знов відкрутив кран, та так, що вода зразу бризнула на всі стіни лазнички.

— Чужим підслухувати не годиться, а ми рідні сини нашим батькам і вони ж нічого злого не можуть говорити! — і Ростик пробрався відважно крізь водяні бризки та таки закрутив кран. Тоді оба почули, що говорили мама з татом і тіткою:

— Змилуйся, Ромку, — трохи не плакала мама, — скажи мені, може ти врешті розумієш, що сталося з нашими хлопцями?

— Якби ще одному з них щось таке приснилося чи привиділося, не було б дива, — вела далі тітка, — але вони оба щось таке невидане торочать...

Не лиш вони оба розказують докладнісінько те саме, але воно й має змисл. І це речі, про які вони ледве чи знали б самі. До того ж є легкопад і ціла збірка зовсім достовірних пам'яток! — договорив тато.

— Звідкіля вони могли їх набрати? — нетерпеливилася мама.

— Будь спокійна, нечесним способом вони їх не здобули! — і тато мабуть усміхнувся, хоч через двері не були видно. — Я маю вже свою думку про це: все не таки діялося справді, хоч яке воно дивне!

— Що? — аж скрикнула тітка.

— Ро-оо-омку! — промовила з докором мама.

— А саме так! — обстоював тато, — ми дорослі з усіма нашими точними науками ще дуже далеко не знаємо всього, що можливе у світі. Часом саме малі діти можуть збагнути те, що нам незрозуміле!

— Бачиш, — почала якимось примирливо мама, — мені важко признати тобі правду, але я завжди згадую, як Левко, від'їжджаючи під Броди, жартував: „Пожди, Христю, будуть у тебе сини, буду я їх вчити”...

Далі мама вже не могла розказати. Ростик не міг вже довше вдержати дверей лазнички, що на них Костик напивав з усієї сили. Двері відчинилися з лоскотом і хлопці покотилися, мов два м'ячики, під ноги старшим.

Найгірше жаль було мамі, що навіть гніватися не були часу; бабуса звістила, що саме побачила в вікні першу зірку, і час сідати до Вечері.

СВЯТА ВЕЧЕРЯ

Вечерю їли, з нагоди свята, у вітальні. Коли ділили просфору, мама і бабуса і тітка цілували хлопців якимось ніби з острахом, ніби боялися, щоб вони знов не встугнули якої штуки.

А тато сказав хлопцям при просфорі:

— А тобі, Ростик, й тобі, Костю, бажаю, щоб ваша мандрівка в історію України осталася у вас в серці на все життя...

— Татку, на яке там все життя? Ми ж мусимо ще колись справді туди повернутися! — заперечив палко Ростик, злизуючи солодкий мед з просфори. — Як же ми мали б не відвідати вже ніколи наших хрещеників у Києві?

— А я хіба буду довіку винен цей каптан королеві Данилові? — піддержав його Костик.

— А в Острозі хіба будуть довіку думати, що я... що МИ — швидко поправився Ростик, — не вміємо історії?!

— А що ми їхали на колінах у самого полковника Богуна й навіть не подякували йому за рятунок — то хіба по-людськи? — гарячився вже Костик. — А бензину Головному Отаманові хіба не треба віддати?

— Цитьте! — наказав тато. — Тепер помолимося, а при вечері буде ще час далі говорити.

Коли тато дійшов до молитви за померлих, то при дідові Костеві та при вуйкові Левкові хлопці поглянули пильно один на одного. Коли тато вже збирався кінчати, Костик сіпнув його легесенько за блюзку:

— Тату, а ще за когось...

Мама поглянула на хлопців докірливо, але тато спокійно додав;

— ...За полковника Семена Гармаша і всіх наших предків, борців за волю України, відомих нам і невідомих...

А коли Ростикові дозволили погасити електричне світло і тільки дві свічі, встромлені у великий колач, замиготіли так дивно, тато сам почав знов говорити:

— Я розумію вас, хлопці, що ви хотіли б повернутися туди. Там усюди ви зустріли близьких вам людей, там всюди були ви в себе дома...

— Так, так, — охоче погодився Костик, — але це знаєш, татку, ще не все... ще...

— Так, всюди там ви взяли на себе якесь зобов'язання! — підповів тато.

— О так, так! — аж підскочив на radoщах Костик, а добра ложка смачного борщу вихлюпалася на білу скатерть.

Я саме й хотів це сказати, тільки не міг знайти такого слова...

— Ти не вмів цього сказати, але ти відчув це дуже добре, — продовжував тато. — Та я скажу тобі ще щось більше. Це тільки вам дарував вуйко Левко таку гарну подорож.

А ми всі там не були, але ми не менше відчуваємо це зобов'язання. От бачите, як я пишу не раз цілими ночами статті про Україну, мама ходить на засідання, влаштовує українські імпрези, бабуня проводить збірки для бідних дітей...

— А тітка вчить в українській школі, це ви знаєте! — додала мама.

— Так, власне! — погодився тато. — Так ми всі виконуємо свої зобов'язання перед нашими предками, що працювали і боролися за нас, за нашу Україну.

Хлопці сиділи заслухані, а борщ холонув. Ростик мішав його ложкою на тарілці і навіть не глянув на вушка з грибами, що їх бабуся дала йому особливо багато. Та враз він перебив татові:

— Овва, то це так? Це таке буденне! А там були війни, коні, прапори, сурми... Все було таке барвисте, таке цікаве! Я такого хочу!

Тато всміхнувся:

— Колись, може, і діждете знов того. Я саме хочу, щоб ви про це мріяли, щоб дожидали цього. Та коли будете без діла дожидати — воно не прийде ніколи!

— Ну, а що ж треба робити? — мусів знати Костик.

— Цього я вас вчити не буду, бо це вам уже сам Та рас Шевченко написав у

записнику! — відповів тато.

Мама подала на стіл вареники і припрошувала брати побільше, бо риби сьогодні не буде. Вареники аж усміхалися, але їсти їх вже не довелося. Задзвонили у дверях, і в вітальню вкотився з галасом увесь рій, "Рисі", а за ними і братчик. Всі трохи припорошені снігом, що саме почав падати.

Братчик поклонився в пояс мамі й татові та проголосив:

— З Різдвом Христовим та з Вечером Святим вітайте, пане господарю і пані господине!

Оцюму дому

Та й веселому,

Чи повелите колядувати,

Колядувати, дім звеселити,

Дім звеселити,

Діти збудити...

— Колядуйте, колядуйте, а ми вже колядою не поскупимося! — відповів весело тато та поклав руки на плечі Ростика й Костика. — Тільки дітей наших будити вже не треба. Вони сьогодні збудилися і вже не заснуть ніколи! І всі разом колядували:

Ой ти Христе, Царю,

Просим Тебе нині,

Даруй волю, верни славу

Нашій Неньці Україні...

Костик співав і думав весь час, то могли б значити ці татові слова. І знав зовсім певно, що Ростик думає якраз те саме. Бо на те вони брати. І на їх обох дививсь із світлини на фортепіяні той сам вуйко.

ДЛЯ ТИХ, ЩО ХОЧУТЬ ЗНАТИ БІЛЬШЕ.

(Пояснення)

ПРОСИТИ ЧИ НЕ ПРОСИТИ?

Вовча Тропа — це назва пластової оселі недалеко Нью Йорку в Злучених Державах Північної Америки.

Про князя Костянтина Острозького та гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного диви пояснення до розділів: "А таки краще вчитися історії" та "Пугу, пугу!".

"Веселка" — це журнал для українських дітей. Виходить у Джерзі Сіті, в ЗДПА.

Парагвай — це країна в Південній Америці.

СВІТЛИНА НА ФОРТЕПІЯНІ.

Українська Дивізія (військова частина) "Галичина" створилася в 1943 році для боротьби проти большевиків. Опісля стала вона Першою Дивізією Української Національної Армії. У великому бою біля міста Бродів у липні 1944 року вояки Української Дивізії здержували кілька днів величезні сили большевицького війська, зате німці, що боролися поруч з дивізією, втікали з переляку перед большевиками.

А ЩО БУДЕ НА РІЗДВО?

І ХТО ЙОГО СЮДИ ПРИНІС?

Дітройт — це місто в ЗДПА на границі Канади, там живе тепер багато українців.
ЯЩУР, ТІЛЬКИ ЗАВЕЛИКИЙ!

Знаємо, що в дуже давні часи були на землі інші рослини й звірі, як тепер. Ми знаходимо їх залишки-кості у землі та їх відбитки на скелях. Вчені поділили ці давні часи на "доби". Кожна доба охоплює тисячі років. Дві такі доби називаються "тріас" і "юра". Тоді росли дерева, подібні до сьогоднішніх папоротей та хвощів. А звірі — це були величезні риби-птиці та повзуни. Хоч вони й були дуже великі, та на вигляд були подібні до сьогоднішніх маленьких риб чи ящірок. Один рід цих колишніх ящірок називають учені "диносаурами".

ЛИХО З ГОРШКАМИ

ОБЕРЕЖНО З КОЗЕНЯТАМИ!

У селі Трипільлі на Київщині відкрили археологи (вчені, що цікавляться старовиною) залишки людських поселень з часів 4.000, до 2.000 років перед народженням Христа. Тому все, що там познаходили, називають "трипільським". Люди жили там у глиняних хатах, мали освоєні корови, кози та собаки. Сіяли збіжжя та жали його серпами з вигострених костей звірів, бо заліза ще тоді люди не знали. Ножі робили з твердого каменю-кременю. Вміли виробляти також дуже гарний мальований посуд.

Лад у них був такий, що в оселі володіли жінки-матері чи бабусі.

Археологи справді знайшли у Трипільлі таку маленьку хатку на чотирьох ніжках, як описано в цьому розділі.

КУЩІ, ЩО ВМІЮТЬ ХОДИТИ

Це діється в році 988-му, коли то князь Володимир охрестив Україну. Тоді Україна ще називалася Київське Князівство, або Русь.

Батько князя Володимира, князь Святослав Завойовник, провів усе життя в походах, ходив у Візантію, заволодів Болгарією. Його вбили печеніги, дике мандрівне (кочовницьке) плем'я, коли повертався з походу додому. Печеніги нападали у ці часи часто на Україну.

Христова віра прийшла в Україну з Греції та Болгарії. Але вже н раніше було в Києві чимало християн.

Княжі отроки — то були малі хлопці, що під проводом вояка-дружинника привчалися до воєнного діла.

Тоді воювали мечами, списами та стрілами, що їх випускали з луків. Стріли носили з собою у торбах-сагайдаках. Для охорони від ворога вояки носили на голові залізні шоломи, а на грудях бляшані або дротяні панцері.

СОРОК ХРЕЩЕНИКІВ

Київ, столиця Княжої Руси над Дніпром, був у ті часи великим та багатим містом. Туди приїздило з чужини багато послів та купців, а чимало з них залишалося там назавжди.

Перед охрещенням українці були поганями — вірили в багато різних божків. Між ними найголовніший був Перун, бог грому.

Княжі вояки звалися дружинниками, бо становили дружину — товариство князя.

Гридни — то були княжі слуги та урядники. А скоморохами звалися співаки, музиканти та весельчаки, що розважали людей у княжому дворі.

ГНІВ ПЕРУНА

Князь Володимир приєднав до Київського Князівства Червенські Городи (сьогодні Галичину) в 981-му році, отже за сім років до хрещення Руси.

Погани мали своїх священників-жерців, що дуже противилися прийняттю Христової віри. Тільки після прийняття християнства Русь почала ставати сильною і славною державою, почали розвиватися в ній школи, наука, мистецтво.

Наші предки-погани вірили, що Пек та Осина — це були божки підземелля, смерті і взагалі носії нещастя. І до сьогодні цей вислів „пек та осина" залишився серед українських селян, як проклин.

КУДИ ПРОПАЛА КОРОНА?

Це рік 1253. Галицький князь Данило Романович хотів зібрати багатьох європейських князів і повести великий спільний похід на татар, диких азійських кочовиків, що нищили Україну й загрожували всій Європі. На цей похід князь Данило дістав благословення від тодішнього Святішого Отця Папи Римського Іннокентія Четвертого. Рівночасно дістав він і корону та мав право називатися королем. По корону поїхав до Риму ігумен (настоятель монастиря) Григорій, а коронувати короля Данила приїхав з Риму кардинал Опізо.

Дорогою довелося їм відбивати напади різних розбишак, а теж і "татарських людей", що їх підкупили татари, щоб не допустити до коронації Данила.

РЯТУЙТЕ — РИСЬ!

Дорогичин — це місто в північно-західній частині України, де князь Данило коронувався на короля.

Бояри звалися за княжих часів знатні люди, вельможі — шляхта. З них походили прибічники, урядники й полководці князя.

На той час Україна була покрита переважно густими лісами, а в лісах водилися різні звірі, в тому й рисі — великі дикі коти, що нападали на добичу, скачучи з дерева.

ТАКА БАБУСЯ, НЕНАЧЕ РІДНА!

Княгиня Ганна Романова, мати галицьких князів Данила й Василька, залишилася: вдовою, коли князь Роман Мстиславич згинув у бою з поляками 1205 року. Її сини були тоді ще малі, і вороги прогнали їх з Галича. Княгиня мусіла втікати з ними в чужину.

Під кінець життя, коли сини здобули собі батьківське князівство, княгиня Ганна вступила в монастир. Є вістки, що вона приїхала до Дорогичина на коронацію Данила.

У ті часи міста-городи були укріплені, тобто забезпечені від ворожих нападів частоколами, валами з землі та ровами з водою. У город можна було дістатися тільки звідним мостом, що його підіймали та опускали на ланцюгах. Дітинець — то було замкове повідр'я. Горниця — це кімната нагорі, на вищому поверсі. Космографіями називали тоді з-грецька книжки з описом світу. Тоді ще не відкрили були Америки, отже княгиня не могла знати про неї.

ЧИ НЕ КРАЩЕ ВЧИТИСЯ ІСТОРІЇ?

Князь Костянтин Острозький заснував у своєму замку в Остролі на Волині славу академію — найвищу на ті часи школу. Була там теж і друкарня, де в 1581 році видруковано вперше в Україні Святе Письмо — Біблію. Це була велика подія, бо до того часу книжки переписувалися ручно, а це була важка та повільна робота.

"ПУГУ-ПУГУ!"

ЧОМУ ВІН ЗВЕТЬСЯ ТАК САМО?

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, що панував на Січі від 1614-го до 1622-го року, вславився морськими походами на турецькі міста Кафу, Синоп та Трапезунт.

Козаки пили своїми човнами-чайками Дніпром у Чорне море. Чайки мали по боках в'язанки очерету, щоб краще вдержувати рівновагу на воді.

У лимані, тобто там, де Дніпро вливається в море, часто намагалися переловити їх турецькі галери-кораблі. Галери порушувалися при допомозі весел, а веслували невільники. На турецьких галерах було багато невільників-українців: козаків, що попали в полон у боях, або бранців, що їх схопили на Україні татари і продали туркам.

Козаки мали свої окремі звичаї. Вони голили голови, тільки залишали жмуток волосся, чуб або "оселедець" на знак, що вони вільні люди.

..Пугу" — крик пугача, нічної птиці, був улюбленим гаслом козаків. Вороги могли думати, що це справді тільки птиця кричить.

РІЖ І БИЙ!

Турки були мусульманської віри та вірили в бога — Аллаха. Козаки звали їх "бусурменами". Турки носили на головах завої — турбани.

Кинджал — це короткий, дуже гострий ніж.

ГЕЙ, НЕ ДИВУЙТЕСЬ!

Це часи гетьмана Богдана Хмельницького, що в 1648 році разом з козаками визволив Україну від поляків та заснував козацьку державу.

Поляків звали тоді в Україні "ляхами".

Відзнаки влади гетьмана — це булава й бунчук, багато прикрашений кінський хвіст на державу.

Полковники — це команданти більших військових частин козацького війська, полків. Полки ділилися на сотні. Осавули — це теж козацькі старшини.

Бандури та торбани — це музичні інструменти, що на них грали козаки.

"Милость Божія" — так називалася драма, театральна вистава, написана на честь Богдана Хмельницького.

У 1654 році Богдан Хмельницький мусів укласти угоду з московським царем Олексієм Михайловичем, щоб той поміг йому воювати з поляками. Підписали цю угоду в місті Переяславі. Однак москалі не то що нічого не помогли, але використали цю угоду, щоб поневолити Україну.

НЕ ВІР МОСКАЛЕВІ!

Жовті Води та Корсунь — це місцевини в Україні, де в 1648 році Богдан Хмельницький розгромив польські війська. Під Берестечком у 1651 році полякам вдалося побити козаків, бо татари, які мали помагати козакам, зрадили.

Полковник Іван Богун був одним з найзавзятіших і найвідважніших вояків Богдана Хмельницького.

І ТУТ — МОСКАЛЬ!

Китайка — це дорога шовкова червона тканина. Вона була знаком слави й пошани. Козакам, що згинули в бою, накривали лице китайкою.

Це діється за гетьманування Івана Мазепи, що володів в Україні від 1687-го до 1709-го року. Гетьманська Україна була тоді ще ніби вільна і мала свого гетьмана. Гетьман Мазепа навіть приєднав до неї Правобережну Україну, тому називали його гетьманом цього — й тогочасної України (по обидва боки Дніпра). Але Україна була зв'язана з Москвою Переяславським договором. Московський цар Петро Перший наслав в Україну щораз більше свого війська, а біля гетьмана Мазепи залишив свого заступника, князя Меншікова.

Столиця гетьмана Мазепи була в місті Батурині. Сердюки — це були козаки гетьманської прибічної сторожі.

Грицько Орлик, син генерального писаря гетьмана Мазепи, Пилипа Орлика, виїхав з батьками після битви під Полтавою в чужину. Коли виріс, став великим полководцем та політиком і з'єднав Україні багато прихильників в Європі.

ПРИСЯГА

Джури — це були молоді хлопці, що, бажаючи стати козаками, вчилися військового діла, як слуги чи учні козацьких старшин.

У ті часи козацькі сини вчилися багато чужих мов, а часто виїздили й за границю на студії.

"Ойропейше Фама" — це щось ніби сьогоденний часопис, тільки він був більший та появлявся не так часто, як тепер.

Могилянська академія — це висока школа в Києві. Її заснував митрополит Петро Могила, а пізніше розбудував гетьман Іван Мазепа. Учні-спудеї цієї школи часто ставили театральні вистави.

Кость Гардієнко був кошовим Запоріжської Січі. Спершу він ворогував з гетьманом Мазепою. Але, коли гетьман Мазепа перейшов на сторону шведського короля Карла Дванадцятого, що тоді воював проти царя Петра, Гардієнко з Запорожцями приєднався до гетьмана Мазепи.

Це був гарний вояцький звичай, що козаки добували до половини шаблі з піхов у церкві під час читання Євангелії, на знак, що готові боронити Христову віру. Тут це знак, що вони готові додержати присягу.

ХТО ЇДЕ, А ХТО Й ОСТАЄТЬСЯ...

Інфлянти — це країна на північ від України, сьогодні належить до Латвії. Шведський король Карло стояв там зі своїм військом, йдучи із Швеції в Україну. Після того, як гетьман Мазепа вирішив визволити Україну в союзі з королем Карлом, він довго провадив з ним переговори при допомозі листів та різних післанців.

Пиворізи — це були мандрівні убогі студенти, що часто наймалися за дяків або вчителів у церковних школах.

КАРАЮСЬ, МУЧУСЯ, АЛЕ НЕ КАЮСЬ!

Тараса Шевченка заслав був російський цар Микола у киргизькі степи (сьогодні Казахстан) за те, що Шевченко писав бунтарські вірші проти царя, москалів, та згадував часто славне минуле України. Шевченко пробував на засланні 10 років (1847-1857) як звичайний вояк-солдат. Навіть писати й малювати йому забороняли, і він мусів робити це тайком.

Українці в Канаді поставили пам'ятник Тарасові Шевченкові в 1961 році, а в ЗДПА — у столиці Вашингтоні в 1964 році.

"Наша дума" — це уривок з вірша Тараса Шевченка "До Основ'яненка".

"Унтер", це був найнижчий ступінь підстаргіїни в російському війську.

Шевченко дуже любив малих киргизів-жебраків та змалював їх кілька разів на своїх картинах.

А ЧАСОМ І ЛУК ПРИГОДИТЬСЯ!

НАЙРІДНІШИЙ ДІДО!

"Учітеся" — це уривок з поеми Тараса Шевченка "Посланіє" Тут хлопці опинились у Києві в 1918 році. Дня 22 січня того ж року Українська Центральна Рада проголосила Четвертим Універсалом, що Україна стає самостійною республікою-державою. За тиждень пізніше відбулася відома битва українських студентів з більшовиками під Крутами. В лютому того року Україна уклала мир у Бересті. її визнали різні чужі держави. Через рік, теж 22 січня 1919 року проголошено з'єднання усіх українських земель в одну Соборну Українську Державу.

22 січня 1918 року головою Центральної Ради був професор Михайло Грушевський, а пізніший Головний Отаман та Голова Директорії (уряду) Української Держави, Симон Петлюра був тоді генеральним секретарем військових справ.

Січові Стрільці під проводом полковника Євгена Коновальця — це була військова частина армії Української Народньої Республіки, в якій служили українські вояки, головню з Галичини. Опісля вони становили прибічну сторожу Центральної Ради.

Полк імени гетьмана Павла Полуботка — це один з перших полків Української Армії, що тоді починала творитися.

У той час у Києві вже працювало багато більшовицьких висланців, які хотіли заляками та зневірити українців, головню ж українське військо, щоб більшовикам легше було захопити Україну.

ХТО ЙОГО ТАМ ПОВІСИВ?

1 листопада 1918 року українці перебравли владу від Австрії у Львові та в усій Галичині і проголосили Західню-Українську Народню Республіку, яка опісля з'єдналася з рештою українських земель в одну Соборну Державу (22 січня 1919 року).

Тому, що поляки в Галичині не хотіли, щоб Галичина була вільна, почалися у Львові бої вже того самого дня, 1-го листопада. Важкі бої йшли особливо за міську твердиню — цитаделю.

Карпатська Україна проголосила себе незалежною державою 15 березня 1939. її столицею стало місто Хуст. До того часу Карпатська Україна належала спершу до

Угорщини, потім до Чехословаччини.

ТАТО І ТЕЛЕФОН.

"Михайлик" — це повість Марії Дмитренко про малого хлопця-розвідчика, що помагав Українській Повстанській Армії. Ця армія (скорочено: УПА) постала в 1942 році, щоб боротися проти німців та проти большевиків. Хоч УПА воювала потайки (підпільно) а большевики мали величезні свої війська, проте треба було аж кільканадцять літ, щоб большевикам вдалося перемогти УПА. У боротьбі проти УПА большевики мусіли аж просити помочі в сусідніх Польщі та Чехії.

"Любіть Україну" — це вірш українського поета Володимира Сосюри. Большевики заборонили друкувати чи якнебудь згадувати цей вірш. Одначе тепер в Україні ходить потайки з рук до рук багато таких віршів та інших писань, що осуджують большевиків та пригадують, що треба любити Україну.

Харків — це велике промислове місто на сході України.

"Потрійні вилки" — це, очевидно, знак тризуба, герб України. Але поліція в Нью Йорку не могла догадатися, що означає цей знак.